

Високошколске и специјалне библиотеке

Скрипта

Проф. др Гордана Рудић

1. ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР	2
2. БИБЛИОТЕКЕ И УНИВЕРЗИТЕТ	3
3. ОБЛИЦИ УДРУЖИВАЊА ВИСОКОШКОЛСКИХ БИБЛИОТЕКА	6
4. УДРУЖИВАЊЕ ВИСОКОШКОЛСКИХ БИБЛИОТЕКА У СРБИЈИ	9
5. ОРГАНИЗАЦИЈА МРЕЖЕ БИБЛИОТЕКА НА УНИВЕРЗИТЕТУ	11
6. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ЗА УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ	14
7. СТАНДАРДИ ЗА ВИСОКОШКОЛСКЕ БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ	16
7.1 СТАНДАРДИ ЗА БИБЛИОТЕКЕ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИХ ИНСТИТУТА И УСТАНОВА	16
7.2 СТАНДАРДИ ЗА ВИСОКОШКОЛСКЕ И УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ	19
8. ФОНДОВИ УНИВЕРЗИТЕТСКИХ И ФАКУЛТЕТСКИХ БИБЛИОТЕКА	23
9. ИНФОРМАЦИОНА ДЕЛАТНОСТ БИБЛИОТЕКЕ	26
10. КАДРОВИ ВИСОКОШКОЛСКИХ БИБЛИОТЕКА	27
11. ВИСОКОШКОЛСКЕ БИБЛИОТЕКЕ У СРБИЈИ - ИСТОРИЈАТ	28
11.1. БИБЛИОТЕКА ЛИЦЕУМА КЊАЖЕСТВА СЕРБСКОГ	28
11.2. ВЕЛИКА ШКОЛА	30
11.3. ВИСОКОШКОЛСКЕ БИБЛИОТЕКЕ ПРЕ ПРВОГ И ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА	30
11.4. ВИСОКОШКОЛСКЕ БИБЛИОТЕКЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	32
12. СПЕЦИЈАЛНЕ КОЛЕКЦИЈЕ У ВИСОКОШКОЛСКИМ БИБЛИОТЕКАМА	34
13. СПЕЦИЈАЛНЕ БИБЛИОТЕКЕ - ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈЕ	38
14. ХРОНОЛОГИЈА РАЗВОЈА СПЕЦИЈАЛНИХ БИБЛИОТЕКА	39
15. КАТЕГОРИЗАЦИЈА И КАРАКТЕРИСТИКЕ СПЕЦИЈАЛНИХ БИБЛИОТЕКА	41
16. СТРУЧНО ОСОБЉЕ СПЕЦИЈАЛНЕ БИБЛИОТЕКЕ	43
17. ОКРУЖЕЊЕ, ПРИСТУП И ФИНАСИРАЊЕ СПЕЦИЈАЛНЕ БИБЛИОТЕКЕ	45
18. УПРАВЉАЊЕ ФОНДОВИМА СПЕЦИЈАЛНЕ БИБЛИОТЕКЕ	46
19. РЕФЕРЕНТНЕ СЛУЖБЕ У СПЕЦИЈАЛНОЈ БИБЛИОТЕЦИ	47
20. КЛИЈЕНТИ СПЕЦИЈАЛНИХ БИБЛИОТЕКА И ТЕКУЋЕ ОБАВЕШТАВАЊЕ	49

1. Законодавни оквир

ЗАКОН О БИБЛИОТЕЧКО-ИНФОРМАЦИОНОЈ ДЕЛАТНОСТИ

<http://www.kultura.gov.rs/cyr/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/-zakon-o-bibliotecko-informacionoj-delatnosti>

(Сл. гласник РС бр. 52/11)

Високошколске и универзитетске библиотеке и библиотеке научноистраживачких института и установа

Члан 51.

(1) Високошколске и универзитетске библиотеке и библиотеке научно-истраживачких института и установа организују се ради подршке и унапређења образовног, истраживачког и научног рада студената, наставника, професора и истраживача.

(2) Универзитетске библиотеке су централне високошколске библиотеке које:

- координирају библиотечко-информациону делатност на универзитету;
- координирају набавку библиотечко-информационе грађе и извора у оквиру универзитета;
- организују и усклађују рад система размене и међубиблиотечке позајмице библиотечко-информационе грађе и извора у земљи и са иностранством;
- координирају израду библиографија и електронских база података о високошколским наставницима, научним радницима и сарадницима универзитета;
- прикупљају, обрађују, чувају и дају на коришћење обавезни примерак библиотечко-информационе грађе и извора који настају и објављују се на универзитету (укључујући дипломске, магистарске и докторске радове);
- усклађују, припремају, организују и спроводе програм обуке корисника - студената, доктораната и истраживача у области система комуникације у науци, коришћења информационог извора у оквиру библиотечко-информационог система Републике Србије, ауторских права и вредновања научног рада;
- успостављају и одржавају дигиталне репозиторијуме матичних високошколских установа који садрже дигитализоване дисертације, радове наставника, сарадника и студената, образовни материјал, дигитализоване публикације из фондова високошколских библиотека и други материјал од интереса за матичну установу;
- пружају стручну помоћ запосленима у библиотекама и информационим центрима у оквиру универзитета и учествују у њиховом сталном стручном усавшавању.

(3) Високошколске и универзитетске библиотеке и библиотеке научноистраживачких института и установа део су јединственог библиотечко-информационог система Републике Србије.

Повезивање високошколских библиотека

Члан 52.

Високошколске и универзитетске библиотеке као чланице универзитета повезују се у библиографско-информациони систем универзитета и у јединствени информациони систем научних и технолошких информација у Републици Србији, у складу са законом и другим прописима.

Специјалне библиотеке

Члан 53.

(1) Специјална библиотека може бити образована као посебна организациона јединица у државним органима, органима територијалне аутономије и јединица локалне самоуправе, у јавним службама, привредним

друштвима, политичким организацијама, верским заједницама, удружењима и код других правних и физичких лица.

(2) Коришћење фондова специјалних библиотека је ограничено на одређене корисничке групе, зависно од типа организације у чијем саставу је образована, односно зависно од специфичног типа корисника.

(3) Делатност специјалне библиотеке обухвата:

- пружање услуга корисницима, омогућавање приступа библиотечко-информационој грађи;
- давање информација о библиотечко-информационој грађи;
- помоћ корисницима при избору и коришћењу библиотечко-информационе грађе и извора;
- вођење евиденције и документације о библиотечко-информационој грађи и корисницима;
- израду билтена, каталога, библиографија и других информационих извора;
- омогућавање позајмице библиотечко-информационе грађе и протока информација;
- израду, набавку, стручну обраду, чување и заштиту библиотечко-информационе грађе;
- учествовање у изради заједничких каталога и база података.

(4) Специјалне библиотеке су део јединственог библиотечко-информационог система Републике Србије.

2. Библиотеке и универзитет

Постоје различите дефиниције универзитета, међутим, суштина свих њих је скоро подударна.

Карл Јасперс: “Универзитет је заједница предавача и студената удружених у процесу тражења истине” (The Idea of the University / Karl Jaspers. – Owen, 1959. – Str. 19).

Задаци и делатност универзитета остали су исти до данас. О делатности универзитета, према Статуту Универзитета у Новом Саду, члан 17, наведено је: „Универзитет, као самостална високошколска установа, у обављању своје делатности **обједињује образовну, научноистраживачку, стручну, уметничку и иновациону делатност, као компоненте јединственог процеса високог образовања.** У оквиру делатности високог образовања, Универзитет обавља научноистраживачку, уметничку, експертско-консултантску и издавачку делатност, а може обављати и друге послове којима се комерцијализују резултати научног, уметничког и истраживачког рада, под условом да се тим пословима не угрожава квалитет наставе и научног, уметничког, односно стручног рада“.

Задаци универзитета (Статут Универзитета у Београду, Члан 3): „(1) Задаци Универзитета су научно истраживање и организовање и извођење на њему установљених универзитетских академских и струковних студија. (2) Универзитет води бригу о остваривању програма од стратешког интереса за Републику Србију. (3) Све универзитетске делатности морају бити усмерене према пуном развоју људске личности и унапређивању људских права и основних слобода.“

Библиотеке на универзитетима су најчешће организоване тако да поједини факултети и институти у свом саставу имају библиотеке, а њихов рад координира универзитетска библиотека.

Универзитетски библиотечки систем и Универзитетска библиотека (Статут УБ, Члан 23):

- (1) Универзитетски библиотечки систем функционално повезује библиотеке високошколских јединица и Универзитетску библиотеку.
- (2) Универзитетски библиотечки систем је својим библиотечко-информативним услугама **стручна подршка научноистраживачке и наставне делатности** Универзитета.
- (3) Послове организовања и координисања универзитетског библиотечког система и обавља Универзитетска библиотека.

- (4) Савет Универзитета именује директора Универзитетске библиотеке, на предлог Управног одбора Библиотеке, именује чланове Управног одбора Библиотеке и даје мишљење о Статуту Библиотеке.
- (5) Функционисање и развој универзитетског библиотечног система надзире и прати Одбор за универзитетски библиотечки систем, који именује Сенат.

Централна библиотека УНС (Статут, члан 33)

Централна библиотека обавља послове организовања и координирања универзитетског библиотечно-информационог система. Универзитетски библиотечно-информациони систем чине библиотеке високошколских јединица и Централна библиотека. Универзитетски библиотечно-информациони систем је по својим библиотечно-информативним услугама **део научноистраживачке, уметничкоистраживачке и образовне делатности Универзитета**. Функционисање и развој универзитетског библиотечно-информационог система надзире и прати Одбор за универзитетски библиотечно-информациони систем, који именује Сенат. Радом Централне библиотеке руководи управник, којег именује ректор. Начин рада Централне библиотеке и универзитетског библиотечно-информационог система ближе се уређују општим актом који доноси Сенат.

Функција универзитета одређена је новим идејама, истраживањима, знањима која се на њему стичу. Библиотеке на универзитету опслужује студенте и наставно особље универзитета, према томе, оне у потпуности одражавају проблеме, захтеве и циљеве универзитета.

Значај библиотеке на универзитету истакнут је низом званичних докумената. Поменућемо неке од њих:

- У Извештају University Grants Committee из 1921, наводи се: „Карактер и ефикасност универзитета може се проценити према третману његовог централног органа – библиотеке. Библиотека је неопходна као примарна и највиталнија потреба у ‘опреми’ универзитета” (University Grants Committee је био саветодавни одбор Британске владе који је саветовао о расподели бесповратних средстава, стипендија, међу британским универзитетима).
- Овај Одбор, 1976. године, у свом Извештају познатом као „Atkinson Report“, наводи: **“Библиотека је срце универзитета**. Као извор она заузима централно и примарно место, јер подржава све функције универзитета – образовну, истраживачку, креирање новог знања, трансфер знања и културе, садашњости и прошлости новим генерацијама”.

Универзитет садашњице треба да буде профилисан према потребама савременог друштва, а од библиотеке, која је “срце универзитета”, очекује се да се прилагођава свим променама у наставном и научно-истраживачком процесу, она треба да буде активни чинилац наставе и истраживања. Због тога се у савременој теорији библиотекарства појављују и користе термини “образовна” и “наставна” библиотека (80-тих година прошлог века).

У студији *The Academic Library as a Teaching Library* (The Academic Library as a Teaching Library / A. E. Guskin, C. J. Stoffle, J. A. Boisse. – U: Library Trends. – 28 (1979/1980). – Str. 228), њени аутори, кроз призму односа библиотеке према кориснику, формулишу шест основних задатака универзитетске, односно високошколске библиотеке:

1. обавеза обучавања студената, наставника и осталих корисника библиотека за ефикасно коришћење информационих извора;
2. обавеза да информациони извори пруже подршку развоју студената у грађане који ће се и убудуће перманентно образовати;
3. обавеза отварања библиотеке ка припадницима других заједница, а не само универзитета;
4. обавеза образовања чланова осталих институција у циљу бољег искоришћавања информационих извора, које библиотека поседује;

5. обавеза одржавања збирке библиотеке, тако да она обезбеђује задовољавање основних потреба корисника на универзитету;
6. обезбеђење међубиблиотечке сарадње како би корисник добио и публикације којих нема у библиотеци.

Положај библиотеке на универзитету зависи, како од библиотекара, тако и од наставног особља и студената, а све новине могуће је спровести кроз тимски рад, који почива на чврстој сарадњи свих академских слојева. Кључни фактор за постизање позитивних резултата у раду библиотеке је коректан и пун разумевања однос сарадње наставника и библиотекара универзитета.

Упознавање библиотечких радника са образовним програмом факултета, узимање учешћа у издавачкој делатности, изради нових планова и програма рада, селективна дисеминација (ширење) информација, организовање изложби, књижевних и научних вечери, као и семинара, само су неки од видова библиотечке делатности, којима се постижу наведени циљеви.

Посебна пажња треба да се посвети идентификовању група корисника и њихових потреба, као и могућности библиотеке да захтеве задовољи на основу свога фонда и испитивању способности библиотекара да испуњавају задатке које им у исто време намећу традиционална организација и нови програми развоја библиотеке.

Вештина библиотечког кадра огледа се у његовој способности да евалуира постигнуте резултате на основу објективних, па чак и субјективних показатеља, и да на основу резултата, по потреби мењају развојну политику библиотеке. Библиотека мора да одговори захтевима универзитета, а то је могуће само ако успостави флексибилнији однос према текућим наставним потребама.

У развоју библиотечке делатности на универзитетима можемо говорити о три фазе у развоју:

1. У предратном периоду библиотеке су биле окренуте решавању проблема унутрашње организације – “период прикупљања и чувања грађе” – вредност библиотеке мерила се бројем књига који поседује
2. Пажња се касније усмерава на побољшање односа са читаоцима – “период услуживања” – значај библиотеке зависи од броја услужених корисника
3. Активно укључивање библиотека у наставу – академске библиотеке постају “динамични инструменти образовања”

80-тих година прошлог века у Великој Британији уводи се нови принцип организације универзитетских библиотека - библиотеке се не организују према функцијама одељења већ према предмету, било да се то односи на област научног истраживања или на врсту грађе (аудио-визелни материјал, архивска грађа...)

Основне позитивне карактеристике оваквог приступа:

- предметни специјалиста поседује обимно знање из одређеног предмета па може суверено да обавља послове набавке, обраде и издавања библиотечког материјала за ту област;
- он може да оствари успешну сарадњу са представницима сродних факултетских библиотека;
- процеси каталогизације, класификације и информисања корисника обављају се без стручних пропуста;
- управљање библиотеком није препуштено ужем кругу људи (као у случају са функционалном организацијом) већ сви предметни специјалисти, представници појединих одељења, у њему учествују равноправно са директором библиотеке.

Недостатаци оваквог система организације:

- предметни специјалиста може добро познавати највише 2 до 3 научне области, а ретко више од 2-3 страна језика – због тога у универзитетској библиотеци треба запослити више стручњака различитих профила;
- предметни специјалиста није подједнако вешт у обављању свих библиотечких послова;
- има склоност ка мењању опште прихваћених класификационих схема;
- нема довољно времена да се бави научно-истраживачким радом (што се од њега очекује) ако је стално на услузи корисницима;
- наука тежи интердисциплинарности па је тешко утврдити делокруг рада сваког предметног специјалисте.
- оваква пракса увећава и трошкове пословања библиотеке, те је већина библиотека одбацила овај “предметни принцип” и вратила се традиционалном управљању према функцији и осамостаљивању служби за набавку, обраду и издавање библиотечког материјала у складу са основним радним процесима у библиотеци.

Сви теоретичари библиотекарства слажу се у једном: библиотека и универзитет се узајамно условљавају и одређују.

Библиотеку не можемо схватити као “хранилиште књига” или “помоћну институцију”, она мора да има улогу активног учесника друштвеног, наставног и научног живота на универзитету. Она треба да постане интегрални, незаменљиви део универзитета, где професори не могу обављати ни педагошки ни озбиљан научни рад без коришћења њених фондова и информација. У стварању тих информација огледа се најважнији облик делатности универзитетског библиотекара. С обзиром на то да живимо у време када је доступно море научних информација наставник није у стању ажурно да прати и набавља сву ту грађу.

3. Облици удруживања високошколских библиотека

Високошколске библиотеке могу да се удруже према:

- типологији библиотека;
- радном процесу и пројектном задатку.

Првом типу удруживања, **према типологији библиотека**, које је започело у последњим деценијама 19. века, највише одговарају стручна друштва и заједнице, чији чланови могу бити само библиотеке, само библиотекари, али и библиотеке и библиотекари.

Као водећа међународна организација библиотека, документационих и информационих центара, основана је у Единбургу у Шкотској 1927. год. **ИФЛА (International Federation of Library Associations and Institutions)**. ИФЛА делује у оквиру одељења, секција, округлих столова, дискусионих група и мејлинг-листа.

У структури асоцијације постоји секција за високошколске и истраживачке библиотеке. Циљеви поменуте секције су: евалуација услуга високошколских библиотека; превођење стручне литературе; публикавање упутстава о заштити ауторских права приликом претраживања база података и дигитализованих наставних материјала; дискусија о могућностима глобалног партнерства; образовање профила високошколског библиотекара; развијање водеће улоге библиотеке и универзитета у друштву знања; испитивање могућности за лак приступ информацијама; проблеми архивирања и заштите електронских публикација.

Удруживања **према радном процесу** и пројектном задатку резултати су развијања сарадње библиотека након Другог светског рата. У периоду од 60-тих до 80-тих година 20. века библиотеке су се на предлог међународне или локалне заједнице окупљале око појединих идеја. У оквиру ИФЛА-е то је била:

- обједињена набавка
- међународна стандардизација каталогског и библиографског описа
- међународно јединствено нумерисање серијских и монографских публикација
- увођење централизоване каталогизације и каталогизације у публикацији
- развијање међубиблиотечке позајмице
- универзална библиографска контрола
- универзална доступност публикација
- заштита и конзервација библиотечке грађе
- поштовање ауторских права
- универзални проток података и телекомуникација.

Почетком 70-тих година 20. века дошло је и до иницијативе оснивања конзорцијума библиотека, који представљају слободнију заједницу чланица и могу обједињавати све претходне облике удруживања, гранско и функционално, али и географско, демографско, регионално и стручно. Конзорцијуми почивају на заједничком циљу и интересу који постижу договором, сарадњом и флексибилношћу своје мреже. Рад конзорцијума почива на три основна принципа: добровољно удруживање, централизована администрација и економске повластице. Конзорцијуми библиотека углавном се оснивају ради повећања куповне моћи чланица, заједничке набавке и развијања аутоматизованих сервиса.

Од 1985. год. актуелан је проблем набавке стране литературе, која је неопходан извор научних информација. Стога је 1994. год. успостављен Систем координиране набавке (КООРДИ) – циљ је био да се постигне селекција и рационална набавка страних часописа, и да се кадровски и технолошки оспособе библиотеке за пружање библиографских информација. Пројекат је окончан 1999. год.

Конзорцијум библиотека Србије за обједињену набавку (КобСОН) је нови облик организовања библиотека Србије. Иницијативу за формирање Конзорцијума су покренуле новембра 2001. водеће научне библиотеке у Србији: Народна библиотека Србије - Београд , Библиотека Матице српске - Нови Сад, Универзитетска библиотеке "Светозар Марковић" - Београд , Универзитетска библиотеке "Никола Тесла"- Ниш , Универзитетска библиотеке - Крагујевац , Библиотека САНУ - Београд , Заједница универзитетских библиотека .

Основни циљеви удруживања су:

- оптимизована набавка страних научних информација
- прелазак са папирних издања на електронска
- унапређење приступа електронским информацијама
- промоција домаћег научног издаваштва
- За представника у преговорима, како са издавачима тако и са надлежним Министарством одређена је Народна библиотека Србије.

Функције КобСОН-а

- обезбеђује новчана средства за набавку научних информација, промоцију или едукацију, путем пројеката у земљи и иностранству
- управља прибављеним новчаним средствима
- одлучује о набавци научних информација, након анкетања свих заинтересованих чланица и детаљне анализе
- преговара са издавачима (добављачима) часописа и база података у циљу што повољније набавке
- потписује лицендне уговоре о коришћењу претплаћених сервиса

- креира, ажурира и одржава веб страницу доступну свим крајњим корисницима у Србији
- инсталира и одржава све мрежне базе података на централном рачунару, а које морају бити доступне свим корисницима
- прати искоришћеност набављених научних информација и о томе извештава финансијере Конзорцијума
- Корисницима су доступне цитатне базе, базе са сажецима и базе пуног текста, као и око 12.000 електронских часописа, за које се прати статистика коришћења

ВИСОКОШКОЛСКЕ И НАЦИОНАЛНЕ БИБЛИОТЕКЕ

Чест облик организационог удруживања присутан је међу националним и универзитетским библиотекама. До 1976. године националне и високошколске библиотеке покривала је заједничка секција у оквирима ИФЛЕ, а од те године долази до раздвајања на Секцију за националне и Секцију за високошколске библиотеке

Са разграњавањем образовне структуре, развијала се и библиотечка подршка, па су се претходно преплитане функције националне и универзитетске библиотеке (из којих је текао развој библиотека, као средишта писмености једног народа) поступно удаљавале једна од друге с обзиром на профилисаност фондова, корисника и кадра. На овим основама устаљени су специјални задаци сваког од ова два типа библиотека.

Националне библиотеке, као памћење народа, као потврда његовог националног и културног идентитета, развијају рад на ретроспективној и текућој националној библиографији, пројекте проучавања и заштите старе и ретке књиге, скупљање музејског обавезног примерка, ЦИП и сл.

Универзитетске библиотеке теже предметној специјализацији фондова и селективној дисеминацији информација за ужи круг истраживача.

Различити видови организације, некадашњи и садашњи, потврда су потребе за тесном сарадњом националних и универзитетских библиотека. У бившој Југославији могла су се препознати три типа библиотека општенаучног карактера које су опслуживале универзитет:

- Први тип су библиотеке са дужом традицијом, које су поред универзитетске услуживале и ширу јавност, па носе истовремено имена националне и универзитетске библиотеке – Народна ин универзитетна књижница у Љубљани, Национална и свеучилишна књижница у Загребу које су првобитно биле универзитетске (у Загребу – од 17. века постоји као у оквиру Исусовачког колегија, од 1940. – Универзитетска, од 1960. - Национална) или народне (Љубљана – од 1938. Универзитетне, 1945. Народна ин универзитетна).
- Други тип су централне библиотеке у Македонији, Босни и Херцеговини и на Косову основане првобитно као националне, да би накнадно овој функцији припојиле и функцију универзитетске библиотеке.
- Трећи тип- Универзитетска библиотека “Светозар Марковић” , Универзитетска библиотека “Никола Тесла” у Нишу, Универзитетска библиотека у Крагујевцу, Универзитетска библиотека у Подгорици.

ВИСОКОШКОЛСКЕ И ЈАВНЕ (НАРОДНЕ) БИБЛИОТЕКЕ

Типологију библиотека у ужем смислу условљава круг корисника којима је намењена. Јавне библиотеке користе и ученици, студенти и професори. Могуће је успостављање различитих видова сарадње високошколских са јавним и школским библиотекама

Пример код нас је Народна и универзитетска библиотека Републике српске, где су обједињене функције универзитетске, националне и јавне библиотеке. Основана је 1936. као Јавна народна библиотека, функције универзитетске преузела је 1980. године, а функције националне 1999. године.

4. Удруживање високошколских библиотека у Србији

Први облици удруживања библиотекара у Србији, независно од типологије библиотека били су:

- Друштво библиотечких радника Србије, данас Библиотекарско друштво Србије (основано 1947.) које је од 1950. год. члан ИФЛА
- Друштво библиотечких радника Војводине (осн. 1972)
- Друштво библиотечких радника Косова (осн. 1971).

У оквиру ових друштава постојале су посебне секције за високошколске библиотеке .

Универзитетска библиотека “Светозар Марковић” је била иницијатор оснивања **Заједнице библиотека Универзитета у Београду**. Заједница је представљала самоуправну организацију добровољно удружених библиотека Универзитета у Београду, основану у циљу међусобне сарадње и вођења јединствене политике њиховог развоја, изградње јединственог библиотечко-информационог система Универзитета, боље организације и рационализације рада, као и усклађивања заједничких интереса.

У састав Заједнице ушле су: Универзитетска библиотека, библиотеке факултета, семинара, института Универзитета у Београду, библиотека Студентског културног центра и Дома културе Студентски град. Самоуправни акт о удруживању потписали су 1975. године. Заједница је дефинисана као правно лице са седиштем у УБ “Светозар Марковић” и њом су управљали Скупштина и Извршни одбор самоуправне контроле Заједнице.

Године 1992. основана је **Заједница високошколских библиотека Србије**, са седиштем у Универзитетској Библиотеци “Светозар Марковић”. Заједница је добровољно, невладино и непрофитно удружење, основано на неодређено време у коју се удружују библиотеке универзитета, факултета, високих школа, научно истраживачких и сродних установа у Србији ради остваривања циљева у области подршке и унапређења библиотечко-информационе делатности.

Циљеви Заједнице су: унапређење библиотечко-информационе делатности, подршке и унапређења образовног, истраживачког и научног рада студената, наставника, професора и истраживача. Заједници се придружују библиотеке свих шест универзитета у Републици и библиотеке већих научних института. У тренутку оснивања Заједница је бројала педесетак чланова, а данас их има сто педесет и седам.

Ради остваривања својих циљева Заједница нарочито:

- учествује у изградњи јединственог библиотечко–информационог система;
- координира набавку библиотечко-информационе грађе и извора, као и техничке опреме;
- стара се о обради фондова применом јединствених правила за машинску обраду података (каталогизација, класификација и др.);
- стара се о заштити библиотечког материјала у фондовима библиотека;
- стара се о координираном раду на централном каталогу;
- стара се о остваривању међубиблиотечке позајмице;
- стара се о остваривању међубиблиотечке размене;
- сарађује са другим и међународним библиотечким асоцијацијама и институцијама;
- стара се о статусу и условима рада библиотека и библиотечких кадрова;
- координира израду програма за обучавање корисника;
- координира израду методских упутстава и стандарда за рад библиотека као и за вођење јединствене библиотечке статистике;

- стара се о стручном и перманентном образовању и усавршавању библиотечких кадрова.
- предлаже чланове Заједнице (институције и појединце) за доделу библиотечких награда;
- израђује и публикује стручне и периодичне публикације;
- израђује дугорочне програме развоја библиотека универзитета, факултета, високих школа, научноистраживачких и сродних установа у Републици Србији;
- разматра и обавља друге послове у циљу усклађивања и координације рада библиотека чланица у интересу развоја образовања, научно – истраживачког рада и научних информација.

Своју Мисију Заједница библиотека универзитета у Србији остварује испуњавањем следећих циљева:

- Стално унапређење квалитета услуга библиотека чланица.
- Утврђивање и спровођење заједничких циљева, политика и стратегија библиотека чланица везаних за развој библиотечно-информационе делатности у Србији.
- Усвајање препорука за стандардизацију квалитета рада библиотека, заштиту фондова, изградњу заједничких депозита, перманентно образовање библиотекара и реализацију међународне сарадње.
- Остваривање сарадње са свим релевантним чиниоцима у матичним институцијама у циљу изградње дигиталних репозиторијума који би обухватили научну и стручну продукцију свих сарадника и одабране едукационе материјале.
- Остваривање сарадње стручњака запослених у библиотекама чланицама и осталих релевантних чинилаца у циљу израде материјала и реализације програма за унапређивање информacionих знања грађана, а у складу са циљевима, политикама и стратегијама Заједнице.
- Организовање стручних скупова, реализација издавачке делатности и предузимање осталих активности у циљу информисања стручне и шире јавности о резултатима рада Заједнице.
- Промовисање вредности информacionог друштва и активности које доприносе његовој изградњи.

Органи Заједнице су: Скупштина, Управни одбор, Надзорни одбор и Комисије.

Стручна тела Заједнице:

- Комисија за унапређење библиотечког пословања
- Комисија за економски и статусни положај библиотека
- Комисија за координирану набавку
- Комисија за израду стандарда
- Комисија за развој
- Комисија за заштиту библиотечког материјала
- Комисија за маркетинг.

Од 1995. издаје билтен **Информације Заједнице библиотека универзитета у Србији** (који прераста у часопис Инфотека), намењен библиотекарима, документалистима на универзитету и у ИНДОК-центрима. Од 2000. год. уређује и публикује часопис за информатику и библиотекарство **ИНФОТЕКА. Високошколске библиотеке** су стручно гласило Заједнице библиотека универзитета у Србији, покренуто 2004. Године. Покренуто је на препоруку Секције за библиотечка удружења Међународне федерације библиотечких удружења ИФЛА. Циљ гласила је да редовно извештава о активностима Заједнице и доноси прилоге занимљиве како за библиотечку, тако и за ширу јавност. Посебан нагласак је на прилозима из библиотека у целом региону и на разговорима са представницима научне и стручне јавности из земље и света, како би се успоставила што боља сарадња између свих заинтересованих и како би сазнања о активностима библиотека допрла до што ширег круга читалаца.

5. Организација мреже библиотека на универзитету

Мрежу библиотека на универзитету чине:

- Универзитетска
- Факултетске
- Семинарске
- Заводске библиотеке

Мрежа библиотека може бити **централизованог** и **децентрализованог** карактера

Централизовани библиотечки систем може да подразумева:

- Само једну централну библиотеку која опслужује цео универзитет
- Једна главна и више факултетских библиотека везаних у јединствени библиотечко-информациони систем захваљујући централизовању набавке и обраде библиотечког материјала

Факултетске библиотеке могу, а не морају, имати своје органе управљања и без обзира на њихову унутрашњу структуру, директно су одговорне централној универзитетској библиотеци

Децентрализовани библиотечки систем може се исто остварити у два облика:

- Потпуне децентрализације - низ факултетских библиотека није ничим међусобно повезан, и свака задовољава само потребе матичног факултета
- Делимичне децентрализације – факултетске и семинарске библиотеке независне су у погледу смештања својих фондова и у обављању већине библиотечких послова, али ипак остварују сарадњу са универзитетском библиотеком (нпр. на централизованој каталогизацији).

Предности централизације:

- набавка библиотечког материјала обавља се из једног центра – не долази до дуплирања скувих књига и периодике
- обрада грађе је јединствена према опште прихваћеним правилима евидентирања, каталогизације и класификације
- ради квалификовано особље чијем се стручном усавршавању поклања пажња – то је предуслов да кориснику буде пружена права информација
- Сва репрографска (нова) техника, потребна читаоцу, набавља се у мањем броју и бољег је квалитета (него када се то чини за сваку библиотеку посебно)
- Радно време централне библиотеке дуже је од радног времена факултетских библиотека

Позитивне особине децентрализованог библиотечког система су:

- Библиотеке су смештене уз факултете – приручна збирка уџбеника и ужестручне литературе доступна корисницима
- Фонд факултетских и семинарских библиотека садржи публикације из уже научне области па је претпоставка да је богатији и промишљенији од фонда опште библиотеке.
- Коришћење мањих библиотека једноставније је од сналажења у великој библиотеци
- Радна атмосфера интимнија и контакт библиотекара и и корисника непосреднији
- Предметни специјалисти могу да пруже комплетније информације од библиотекара универзитетске библиотеке
- Локална класификациона схема је прилагођенија потребама корисника

Закључак: централизована организација погоднија јер смањује трошкове и побољшава квалитет услуге, а децентрализована је погоднија за кориснике.

Организација високошколских библиотека на примеру Универзитета у Београду

Јединствен БИС Универзитета у Београду чине: УБ “Светозар Марковић”, 76 факултетских, 30 семинарских, око 70 библиотека катедара, одељења, института и студентских домова .

УБ свој рад организује примењујући хијерархијску структуру кроз рад 12 одељења:

- Одељење за набавку књига,
- Одељење за обраду књига,
- Одељење за библиографску и издавачку делатност,
- Одељење за циркулацију књига,
- Одељење за серијске публикације,
- Одељење реткости,
- Одељење за народну књижевност,
- Одељење за информациону и рефералну делатност,
- Одељење за развој и матичну делатност

Факултетске библиотеке НА УБ су радне јединице у саставу факултета. Факултетске библиотеке обављају библиотечке функције специфичне за институцију која их је основала. Свој рад усклађују са матичним универзитетским библиотекама.

Развијају своје збирке у складу са потребама институција којима припадају и да пружају услуге свим корисницима у складу са етичким кодексом струке, без обзира на њихову расну, националну, верску и културну припадност.

Важећим прописима утврђено је да су факултетске библиотеке у ствари научно-наставне јединице, са фондовима који покривају ускостручну област . Овај профил признат је библиотекама на 6 београдских факултета (Машинском, Технолошко-металуршком, Стоматолошком, Фармацеутском, Шумарском, Факултету за физичко васпитање), као и на осамостаљеним факултетима који су раније били у саставу ПМФ-а (Физика, Хемија, Биологија, Математика...)

Библиотеке имају право да се удружују и међусобно. На трећини београдских факултета присутно је удруживање семинарских, катедарских и заводских библиотека и овај вид организације подразумева постојање једне опште и неколико семинарских библиотека. Оваква организација није регулисана никаквим интерним правним документима (чак ни статутом факултета).

У овом случају све централне библиотеке врше јединствену набавку литературе на основу предлога наставника и централизовану обраду, док смештај и позајмицу обављају катедарске библиотеке. У централној библиотеци смештена је само референсна збирка и приручна уџбеничка литература, те она има више карактер студентске библиотеке. При катедрама се формира приручна, ужестручна збирка, која посебно користи наставницима у научно-истраживачком раду.

Једини пример библиотеке која је свој рад удружила са семинарском библиотеком на основу споразума је на Електротехничком факултету.

На Филозофском и Филолошком факултету библиотечка делатност уобличена је само кроз семинарске библиотеке, које се међусобно повезују у веће организационе јединице.

Филозофски факултет формира фондове 8 библиотека из области: психологије, педагогије, етнологије, филозофије, социологије, историје уметности, археологије и историје (има три издвојене целине – стари, средњи, нови век).

Филолошки факултет има највећи број семинарских библиотека – 18, везаних за наставу. Свака од њих набавља и чува литературу, обрађује је, даје на коришћење и обавља све остале библиотечке послове независно од осталих библиотека на факултету.

Само једну – централну библиотеку имају Саобраћајни, Дефектолошки, Факултет политичких наука, Медицински, Економски, Правни, Фармацеутски, Архитектонски, Шумарски, Грађевински и факултети драмских уметности, музичке уметности, ликовне уметности и примењене уметности, који се удружују у Универзитет уметности у Београду

Овакав вид организације омогућава:

- Јединствену набавну и кадровску политику,
- Лакше увођење модерне технологије у све радне процесе,
- Унифицирано евидентирање и обраду грађе,
- Већу доступност публикација корисницима

Поједине од тих библиотека склапају споразуме о удруживању са сродним институцијама у циљу формирања специјализованог библиотечно-информационог система (нпр. Сарадња Клиничког центра и Библиотеке Медицинског факултета).

Све библиотеке при одсецима факултета формиране су према гранском принципу, осим Филолошког који у основи има лингвистички принцип.

Документ којим се одређује организација научне и наставне делатности факултета јесте – Статут факултета.

На основу њега, *Закон о библ. делатности* и *Стандарда* израђују се правилници и пословници библиотека, који су одређујући за организацију и пословање факултетских и семинарских библиотека.

Организација високошколских библиотека на примеру Универзитета у Новом Саду

Факултети и институти Универзитета у Новом Саду налазе се у четири града Аутономне покрајине Војводине. Седиште Универзитета се налази у Новом Саду у насељу Лиман. Управо на тој локацији налазе се: Филозофски факултет, Пољопривредни факултет, Природно-математички факултет, Правни факултет, Факултет техничких наука, Технолошки факултет, Факултет спорта и физичког васпитања и Институт за прехранбене технологије, као и одељење Економског факултета у Суботици. Медицински факултет, Академија Уметности и Институт за низијско шумарство и животну средину налазе се на другим локацијама у граду. У Суботици се налазе: Економски факултет, Грађевински факултет и Учитељски факултет на мађарском наставном језику. У Сомбору је седиште Педагошког факултета, а у Зрењанину седиште Техничког факултета „Михајло Пупин“.

Мрежу библиотека Универзитета, која је информациона основа за обављање наставног и научног рада на Универзитету, чине Централна библиотека и библиотеке факултета. Централна библиотека Универзитета у Новом Саду, заједно са Библиотеком Матице српске координира рад и сарадњу факултетских и институтских библиотека на Универзитету.

Библиотека Матице српске обавља матичне послове за библиотеке у Војводини, она прати и помаже њихов рад и развој у циљу укључивања у јединствени библиотечко-информациони систем Србије. 1960. године она је, осим што је национална библиотека, постала и универзитетска и матична библиотека за све високошколске установе у Војводини. У оквиру матичне делатности, сваке године израђују се и објављује *Анализа рада високошколских библиотека у Војводини* и *Анализа рада народних библиотека у Војводини*.

Библиотека Матице српске редовно пружа стручну помоћ библиотекама, предлаже различите облике модернизације и унапређења њиховог рада, организује стручне семинаре и обавља стручне надзоре. Сви ови послови доприносе јединственом обављању библиотечке делатности у складу са законским и стручним нормативима и међународним стандардима.

Пре оснивања Централне библиотеке Универзитета у Новом Саду, у периоду од 1960. до 2003. године, није постојала библиотека при Универзитету која би координирала сарадњу појединачних библиотека на факултетима у саставу Универзитета. Библиотека Матице српске, као матична за све факултетске библиотеке, обављала је део послова за Универзитет у Новом Саду, што чини и данас у сарадњи са Централном библиотеком. Основно подручје рада Централне библиотеке је успостављање и одржавање библиотечко-информационог система Универзитета, организовање узајамну сарадње факултетских библиотека и развој библиотечко-информационе делатности на Универзитету.

Значајан део опреме у Централној библиотеци купљена је средствима са пројекта који је финансирала Европска унија. Том приликом набављен је низ апарата и машина, који служе за чишћење књига, њихову дигитализацију, апарат за дигитализацију микрофилмова, апарат за дезинсекцију, апарат за вакумирање у случају поплава и апарат за скенирање докуманата.

Фонд Централне библиотеке чини литература за интердисциплинарне студије на Универзитету – Европске студије, Високо образовање, Наука, Родне студије, Предузетништво, Менаџмент у: образовању, спорту, примењеним уметностима, Заштита животне средине, Трансформација конфликта, Права детета, Канадистика, Развој каријере, Примењена статистика и друге. Данас располаже са око 30.000 публикација.

Централа библиотека Универзитета у Новом Саду од јуна 2005. године прикупља докторске дисертације које се бране на Универзитету, у папирној и електронској форми. Електронска форма дисертације стављана је на увид јавности преко сајта Универзитета, а касније су се електронске верзије чувале на носачима информација (CD, DVD итд.) у Централној библиотеци. Од октобра 2013. године започет је процес потпуног отварања дисертација за јавност уз принцип поштовања ауторских права докторанда. Формирана је **Дигитална библиотека докторских дисертација одбрањених на Универзитету у Новом Саду** (<https://cris.uns.ac.rs/searchDissertations.jsf>).

6. Међународни стандарди за Универзитетске библиотеке

Међународне и локалне организације за стандардизацију објављивале су од 80-тих година 20. века сетове стандарда како би у данашњим условима предочиле параметре битне за функционисање библиотека.

Већина индикатора за пословање библиотеке односила се на традиционалне библиотечке операције и обухватала је:

- локацију библиотеке и приступ до ње;
- радно време;
- апликацију нових информационих и комуникационих технологија;

- издавање и резервацију књига;
- употребу библиотечких сервиса;
- употребу књига и других библиотечких материјала.

Стандарди су општа мерила који доприносе савременој организацији универзитетских библиотека.

Предлог за израду светски прихваћених стандарда за библиотеке универзитета формулисан је 1983.год. на UNESCO-вом семинару и прослеђен је IFLA-и. На конференцији IFLA-е у Чикагу 1985.год. у оквиру секције за универзитетске и друге истраживачке библиотеке изнет је предлог стандарда.

Међународни стандарди за универзитетске библиотеке систематизује материју у осам целина, а дефинисани су у циљу:

- проналажења нових и усавршавања постојећих средстава и путева за постизање што бољег квалитета библиотечке делатности на универзитету;
- уједначавања библиотечке делатности на универзитетима широм света.

Стандард бр. 1 се односи на намену библиотеке. Свака универзитетска библиотека треба јасно да дефинише своју намену и да ову дефиницију укључи у одредбе које се односе на организацију библиотеке. Рад у библиотеци и резултати тога рада треба да буду у служби научно-истраживачког и наставно-васпитног процеса који се одвија на универзитету на коме се библиотека налази.

Стандард бр. 2 обухвата принципе организације и руковођења библиотекама. Место библиотеке у образовном систему универзитета, као и пословна и развојна политика библиотеке треба да буду регулисани интерним правилима, доступним свим радницима и корисницима библиотеке. Одговорност за пословање библиотеке сноси руководећи кадар и библиотечки савет, тело сачињено од наставника, представника управе универзитета и управе библиотеке. Основни задаци библиотечког савета су: разматрање финансијског плана, набавне политике, могућности проширења библиотеке и бољег коришћења фондова.

Стандард бр. 3 односи се на службе у саставу библиотеке. Библиотека треба да буде структурирана у складу са потребама и наменом универзитета. Директан индивидуални рад са корисницима треба да је посебно присутан у референсној и информационој служби. Савремени захтеви за брзом информацијом и потреба за непосредним контактом корисника са књигом условљавају примену другачијих правила за смештај књига – прихваћен је слободан приступ, процес циркулације библ.материјала мора да буде ефикасан, а правила за коришћење библиотеке усклађена са потребама корисника.

Стандард бр. 4 говори о библиотечким фондовима. Фонд мора да буде сачињен од референсне и библиографске збирке, периодичних публикација, научне литературе за ону област која се изучава на универзитету и публикација које служе као подршка настави. Треба insistирати на актуелности научне литературе – то се постиже праћењем издавачке делатности, селекционираним набавком и систематским одлагањем литературе у депозит. Пожељно је користити и све предности међубиблиотечке позајмице.

Стандард бр. 5 односи се на опис задатака и послова библиотекара. Библиотекари обављају суштинске академске и професионалне функције библиотеке: сакупљање грађе, развој фонда, информисање корисника и активности које се односе на библиографску контролу материјала. Од библиотекара се тражи одговарајуће академско и професионално образовање, укључујући и одговарајуће научне и специјалистичке степене.

Број и квалификациону структуру кадра одређују величина збирке, број издвојених библиотечких целина, количина захтева корисника, радно време библиотеке, начин набавке, степен циркулације материјала,

комплексност обраде грађе и природа захтева на које библиотека пружа одговор. Библиотеке треба да омогуће стручно усавршавање својих радника, јер од њега зависи квалитет фонда и услуга библиотека.

Стандард бр. 6 односи се на простор и опрему библиотеке. Библиотека треба да има одговарајући просторни капацитет, како би фонд био чуван на адекватан начин. Регионалним стандардима је препуштено да одреде опрему, контролу осветљења, вентилације, температуре, расподелу простора према потребама читалаца и библиотечког особља.

Стандард бр. 7 односи се на начин финансирања. Од финансирања зависи величина фонда, број и образовни ниво кадра, просторне могућности. Доходак библиотеке треба да буде саставни део дохотка универзитета, а усклађује се са бројем уписаних студената и евентуалним проширењем наставних програма.

Стандард бр. 8 односи се на сарадњу. свака библиотека на универзитету дужна је да сарађује са осталим библиотекама на подручју попуњавања фондова, размене информационих извора, израде централног каталога, конзервације библиотечког материјала. Сарадња се одвија и у виду укључивања библиотека у електронско претраживање база података.

7. Стандарди за високошколске библиотеке у Србији

Југословенски стандарди урађени по угледу на међународне, исто су се односили само на “чисти” тип универзитетских библиотека, без обзира што је било више библиотека мешовитог типа, које су обављале функције и националних и универзитетских.

Стандарде за библиотеке универзитета у Југославији израдила је Радна група Савеза друштава библиотекара Југославије (СДБЈ), на основу *Међународних стандарда*, постојеће литературе, искустава других земаља. Први пут су објављени на шестој скупштини СДБЈ у Сарајеву 1975.год.

Стандарди за високошколске и универзитетске библиотеке и Стандарди за библиотеке научноистраживачких института и установа донети су на скупштини Заједнице библиотека универзитета у Србији одржаној 26. 01. 2012. Године.

7.1 Стандарди за библиотеке научноистраживачких института и установа

Библиотеке **научноистраживачких института и установа** су део јединственог библиотечко-информационог система Републике Србије, организују се ради подршке и унапређења образовног, истраживачког и научног рада истраживача, наставника, професора, и студената.

1. Дефиниција и организација

Библиотеке научноистраживачких института и установа су самосталне библиотеке или библиотеке у њиховом саставу које обухватају одређену научну дисциплину или област знања, односно подручје специјалне делатности.

Оснивање, организација, облици сарадње научноистраживачких организација и учешће института у високом образовању, као и органи института, регулисани су «Законом о научноистраживачкој делатности».

2. Визија, мисија и циљеви

Библиотеке научноистраживачких института и установа треба да имају јасно дефинисану визију, мисију и циљеве који су у сагласности са мисијом и циљевима институције – оснивача.

Примарна улога библиотеке је да прикупља, обрађује, истражује, чува и даје на коришћење библиотечно-информациону грађу и изворе и да пружа приступ корисницима до информација релевантних за област научног рада институције оснивача. Програм рада, услуге и активности морају бити у складу са мисијом, визијом и циљевима.

3. Послови

Библиотеке научноистраживачких института и установа:

- спроводе набавну политику института и установа у чијем су саставу, у складу са научноистраживачким пројектима, а у координацији са сродним библиотекама;
- материјално одговарају за фонд и воде инвентар целокупног фонда;
- воде електронски каталог у складу са важећим прописима каталошко-библиографске обраде;
- чувају библиотечку грађу у складу са одговарајућим прописима;
- обезбеђују приступ информацијама и документима;
- обављају међубиблиотечку позајмицу;
- учествују у планирању техничко-технолошког развоја библиотеке;
- систематски образују кориснике за ефикасно коришћење библиотечно-информационих услуга библиотеке;
- обрађују и чувају у библиотеци или репозиторију документа настала у научно-истраживачком процесу матичне институције;
- формирају статистичке податке о свом раду у складу са прописима о библиотечној статистици;
- учествују у изради актуелне документације о библиотеци;
- обављају обавезну ревизију и отпис библиотечке грађе;
- обављају и остале послове предвиђене законом, као и планом и програмом оснивача;
- активно учествују у одржавању заједничких база података и мрежних станица;
- обављају дисеминацију информација, у складу са најновијим информационим системом;
- примењују усвојене стандарде и препоруке из области библиотечке делатности;
- учествују у организацији и спровођењу информационе делатности у библиотеци научноистраживачких института и установа;
- одржавају базу података и уређују библиографије радова наставника и сарадника научноистраживачког института и установе;

4. Стручни кадар

Стручне послове у библиотекама научноистраживачких института и установа обављају радници који имају високу, а најмање средњу школску спрему, са положеним стручним испитом. Број стручних радника мора бити усклађен са важећим прописима, у зависности од величине фонда.

Поред лица из става 1. овог члана, послове у библиотеци, под одређеним условима, обављају и стручњаци других струка и волонтери.

Библиотеке са одговарајућим бројем запослених библиотечких радника организују свој рад по службама.

Запослени библиотечки радници морају:

- имати одговарајуће библиотечно-информационо образовање;
- полагати стручни испит, у складу са Законом;

- похађати курсеве које организује њихова матична библиотечка кућа, које им налаже радна организација или посао;

Поред перманентног стручног усавршавања, библиотекарима ових библиотека оснивач треба да омогући учешће у раду библиотекарских друштава и стручних тела, учествовање на стручним и научним скуповима у земљи и иностранству као и публикавање стручних и научних радова из области библиотекарства и информатике у домаћим и страним публикацијама.

Стручном особљу у библиотекама научноистраживачких института и установа мора бити омогућено стручно напредовање у складу са «Правилником за стицање стручних звања».

Права и дужности корисника у библиотекама научноистраживачких института и установа, услови и начин коришћења појединих врста библиотечке грађе одређују се Правилником о раду библиотеке.

5. Простор и опрема

Библиотеке у научноистраживачким инститима и установама користе адекватан простор и опрему за рад библиотечких радника и за рад корисника у коме је корисницима омогућен приступ свим релевантним фондовима, како у папирном тако и у електронском облику.

Потребан је :

- простор за библиотечко особље,
- простор за обављање библиотечко-информационе делатности (пријем и обрада грађе, рефералне услуге, позајмица, обука итд.);
- Простор за кориснике са одговарајућом комуникацијском, информацијском и осталом техничком опремом;
- Простор за групни рад са одговарајућом комуникацијском, информацијском и осталом техничком опремом;
- Простор за књижни фонд;
- Помоћни простор.

При избору локације за библиотеку треба водити рачуна о приступачности и функционалности простора, а у складу са ИФЛА-иним Смерницама за уређење и изградњу простора.

Величину потребног библиотечког простора одређује:

- Врста и величина фонда;
- Број и структура корисника;
- Пружање библиотечко- информационих услуга;
- Број библиотечког особља
- Техничка опрема

Простор у библиотеци треба да задовољи следеће критеријуме:

- функционалност (осигурава оптималне услове за рад),
- прилагодљивост (лако се мења у складу са потребама),
- лаку доступност,
- еколошку прикладност (оптимални услови за особље и кориснике; одговарајуће природно и вештачко светло, добра вентилација, оптимална температура и влага, минимална бука),

- сигурност за кориснике и особље (у складу са Законом о заштити на раду),
- заштићеност,
- прикладност у информацијско-технолошком смислу (омогућује оптимално коришћење информацијско-технолошке опреме у свим видовима библиотечке делатности).

Опрема у библиотеци подразумева:

- одговарајућу комуникационо-информациону и техничку опрему.
- одговарајући број столова/полица/ормара и намештаја за информационо-комуникациону и осталу техничку опрему.

6. Финансирање и радно време

Условe за рад у библиотекама научноистраживачких института и установа, оснивач финансира средствима не мањим од 5% укупних средстава матичне институције.

Оснивач прописује радно време библиотеке за кориснике научноистраживачких института и установа, као и минимум рада за друге кориснике.

7.2 Стандарди за високошколске и универзитетске библиотеке

1. Сврха стандарда

Стандарди за високошколске библиотеке намењени су библиотекама које раде у саставу универзитета и високих школа, са основном функцијом да подрже њихову образовну и научно-истраживачку делатност. У фокусу стандарда су корисници ових библиотека, студенти, наставно особље и истраживачи, као и шира јавност чије информационе потребе оне задовољавају.

Библиотека може да обавља библиотечко-информациону делатност ако поседује одређени број јединица библиотечко-информационе грађе и извора намењених за слободно коришћење, ако испуњава условe за рад у погледу простора, телекомуникационе и рачунарске опреме, библиотечко-информационих стручњака, ако је регистрована као установа за обављање делатности у складу с одредбама *Закона о библиотечко-информационој делатности Републике Србије*, ако испуњава и друге условe за рад утврђене у складу са усвојеним националним и међународним стандардима.

Према Члану 51 *Закона о библиотечко-информационој делатности Републике Србије*, високошколске установе су обавезне да оснују универзитетске и факултетске библиотеке ради подршке и унапређења образовног, истраживачког и научног рада студената, наставника, професора и истраживача.

Оснивачи су дужни да библиотекама обезбеде библиотечку грађу, стручно особље, простор, опрему и буџет за рад. Високошколске и универзитетске библиотеке и библиотеке научноистраживачких института и установа део су јединственог библиотечко-информационог система Републике Србије.

Законом је дефинисано да се високошколске и универзитетске библиотеке као чланице универзитета повезују у библиографско-информациони систем универзитета и у јединствени информациони систем научних и технолошких информација у Републици Србији, у складу са законом и другим прописима.

Универзитетске библиотеке су централне високошколске библиотеке које:

- координирају библиотечко-информациону делатност на универзитету;
- координишу набавку библиотечко-информационе грађе и извора у оквиру универзитета;

- организују и усклађују рад система размене и међубиблиотечке позајмице библиотечко-информационе грађе и извора у земљи и са иностранством;
- координишу израду библиографија и електронских база података о високошколским наставницима, научним радницима и сарадницима универзитета;
- прикупљају, обрађују, чувају и дају на коришћење обавезни примерак библиотечко-информационе грађе и извора који настају и објављују се на универзитету, као уџбенике, објављене радове наставника и сарадника, специјалистичке, магистарске и докторске радове (укључујући завршне дипломске и мастер радове који се не чувају трајно у папирном облику);
- усклађују, припремају, организују и спроводе програм обуке корисника – студената, доктораната и истраживача у области система комуникације у науци, коришћења информационих извора у оквиру библиотечко-информационог система Републике Србије, ауторских права и вредновања научног рада;
- успостављају и одржавају дигиталне репозиторијуме матичних високошколских установа који садрже дигитализоване дисертације, радове наставника, сарадника и студената, образовни материјал, дигитализоване публикације из фондова високошколских библиотека и други материјал од интереса за матичну установу;
- пружају стручну помоћ запосленима у библиотекама и информационим центрима у оквиру универзитета и учествују у њиховом сталном стручном усавршавању.

Факултетске библиотеке и библиотеке високих школа су део универзитетског библиотечко-информационог система, у оквиру којег обављају библиотечке функције специфичне за институцију која их је основала. Оне свој рад усклађују са матичним универзитетским библиотекама. Уколико немају материјалних и кадровских могућности за остваривање свих горе наведених функција, те функције могу пренети на матичне универзитетске библиотеке.

Све високошколске библиотеке треба да развијају своје збирке у складу са потребама институција којима припадају и да пружају услуге свим корисницима у складу са етичким кодексом струке, без обзира на њихову расну, националну, верску и културну припадност.

Како би успешно испуниле своју улогу, ове библиотеке треба да поштују стандарде којима се дефинишу основни критеријуми за оснивање, организацију и начин рада, чиме се омогућује вредновање и упоређивање на националном и интернационалном нивоу.

2. Визија, мисија и циљеви

Библиотека треба да има јасно дефинисане визију, мисију и циљеве који су у сагласности са мисијом и циљевима институције – оснивача. Основна улога високошколских библиотека је да обезбеде информационе услуге као подршку учењу, истраживању и друштвеној улози високошколских установа којима припадају. Примарна улога библиотеке је да прикупља, обрађује, истражује, чува и даје на коришћење библиотечко-информациону грађу и изворе и да пружа приступ корисницима до свих врста информација. Програм рада, услуге и активности морају бити у складу са мисијом, визијом и циљевима.

3. Управљање

Начин управљања библиотекама дефинише се у оквиру организационе структуре институције – оснивача, која врши надзор над усклађеношћу рада библиотеке и потреба оснивача. Библиотека усклађује свој годишњи план рада и подноси извештај одговарајућем органу оснивача надлежном за библиотечко-информациону делатност. Управник библиотеке мора имати најмање стручно звање библиотекара, одговарајуће радно искуство и способности руковођења и треба активно да учествује у планирању и реализацији наставних и истраживачких активности које су повезане са радом библиотеке.

4. Стручни кадар

У библиотекама високошколских установа раде квалификовани стручњаци за библиотечно-информациону делатност – библиотекари са положеним стручним библиотечарским испитом и стеченим вишим стручним звањима, књижничари и информатички стручњаци одговарајућих профила. У складу са брзим развојем и променама у области информационо-комуникационе технологије која драстично утиче на рад библиотека, као и са потребама изградње јединственог националног библиотечно-информационог система чији су високошколске библиотеке неодвојиви део, обавезно је да се библиотекари високошколских библиотека редовно и континуирано стручно усавршавају, похађањем одговарајуће последипломске наставе и акредитованих курсева за професионално усавршавање.

5. Финансирање

Буџет библиотеке мора бити одговарајући како би могла да испуни своју мисију набавке, обраде и коришћења информациононих извора свих формата и довољан за одржавање зграде и опреме, плате и стручно усавршавање библиотечких стручњака. Буџет треба да чини договорени проценат од укупног буџета институције, уобичајено је око 5%. Сва средства добијена донацијама или наплаћивањем библиотечких услуга користе се за унапређење услуга библиотеке, а управа библиотеке одговара за њихово ефикасно и наменско коришћење.

6. Библиотечке збирке

Збирка библиотеке је заједничка одговорност библиотеке и институције-оснивача. Нагласак треба да буде на квалитету а не на квантитету, а институција-оснивач мора бити укључена у процес избора нове и отписа застареле грађе.

Фондом библиотеке сматра се физичка грађа која се налази у магацину библиотеке и сва дигитална и дигитализована грађа која се налази на библиотечким серверима или је из просторија библиотеке корисницима доступна преко интернета. Минимални критеријуми за библиотечки фонд прописани су Правилником о стандардима и акредитацији високошколских установа и студијских програма.

Минимални фонд факултетске библиотеке је 1.000 књига из области из које се изводи наставни процес. Од тога би требало да 25% књига не буде старије од пет година. Осим књига, библиотека мора имати и фонд научних и стручних серијских публикација, као и специфичне информационе изворе у складу са потребама реализације образовних и научно-истраживачких улога оснивача и у складу са *Правилником за акредитацију високошколских установа*.

Електронске публикације које су део библиотечног фонда налазе се на серверу библиотеке или установе оснивача, или се налазе на удаљеним серверима, али су метаподаци о њима са линковима укључени у електронски каталог библиотеке. Приступ до комерцијалних електронских часописа и база података обезбеђује се преко Конзорцијума библиотека за обједињену набавку. На овај начин су Е-књиге и Е-часописи, у зависности од набавне политике библиотеке, укључени у библиотечки фонд.

У складу са политиком подршке отвореном приступу информацијама, библиотеке оснивају и одржавају или се укључују у већ постојеће дигиталне репозиторијуме са отвореним приступом, подстичу студенте и запослене да у репозиторијум похрањују дигиталне публикације и препубликације и подстичу коришћење постојећих релевантних репозиторија и других информациононих извора у отвореном приступу на светској мрежи.

Препоручен однос укупног броја библиотечких јединица на универзитету, односно високој школи, према броју студената би требало да буде усклађен са *Правилником за акредитацију високошколских установа* и да буде усклађен са програмима студија и бројем уписаних студената. Како би збирка била актуелна треба редовно вршити тријаж и излучивати из фонда застареле материјале. Препоручен је отпис од 3 до 5% фонда, зависно од брзине застаревања научне литературе у датој области и броја примерака литературе која се више не користи у

настави. Слабије тражен део фонда који није за отпис треба сместити на локације ван зграде библиотеке, како њене просторије не би биле загушене.

Библиотека мора да поседује све важеће уџбенике, а број примерака мора бити усклађен са бројем студената уписаним на тај програм. Када уџбеничка литература престане да се користи, треба сачувати један до два примерка у оквиру библиотечке мреже матичне институције, а остале отписати. Потребно је и редовно проверавати линкове до електронских извора информација, уклањати неактивне и уносити промењене адресе на мрежи.

Библиотечка збирка мора бити организована тако да осигура ефикасну идентификацију и проналажење материјала и да обезбеди максималну интелектуалну и физичку доступност библиотеке и њених ресурса. Материјал мора бити обрађен према усвојеним стандардима у складу са националним законом о библиотечно-информационој делатности. Библиотека је дужна да своје податке о обрађеним публикацијама учини доступним свима, пожељно преко система узајамне каталогизације у оквиру Србије, и да свој фонд учини доступним путем међубиблиотечке позајмице под условима прописаним националним законом. Библиотека је обавезна да води електронски каталог и да обезбеди библиографску контролу продукције институције – оснивача. Уколико нема одговарајуће кадровске или материјалне могућности, те послове може пренети на матичну универзитетску библиотеку.

7. Услуге

Библиотека треба да пружа различите услуге које подржавају образовне и истраживачке активности институције – оснивача. Библиотечке услуге треба да подстичу ефикасно коришћење расположивих ресурса, и о пруженим услугама се води уредна статистика. Део услуга је и пружање информационих услуга и информационо описмењавање корисника, студената, младих истраживача и свих грађана који желе да се професионално усавршавају. Правилник о коришћењу библиотечног материјала и радно време морају бити јавно доступни на сајту библиотеке и максимално прилагођени потребама корисника. Библиотека периодично истражује степен задовољства корисника њеним услугама и унапређује их у складу са захтевима корисника и материјалним могућностима.

8. Простор и опрема

Библиотека треба да буде смештена у посебној згради или у простору који је лако доступан потенцијалним корисницима. Потребно је да постоји простор за читаонице, посебне читаонице за групни рад, за смештај публикација, изложбени простор, копирница, радни простор за запослене, фоаје са простором за неформалну комуникацију корисника и санитарни чвор. Простор се одређује према броју корисника, величини фонда и намени простора. Број места у читаоницама треба да буде у складу са бројем уписаних студената, а у складу са Правилником за акредитацију високошколских установа.

Библиотека треба да буде адекватно осветљена, заштићена од буке и прашине, како би корисницима пружила пријатан амбијент за рад. Обавезно је редовно одржавање зграде, опреме и хигијене.

Библиотека мора имати одговарајућу савремену информационо-комуникациону технологију која омогућава приступ електронским информационим изворима и сервисима свим корисницима, као и могућност репродукције за потребе корисника штампањем, скенирањем, фотографисањем итд. У оквиру библиотеке мора да постоји читаоница са најмање 20 рачунара за кориснике, погодна и за одржавање наставе у оквиру информационог описмењавања корисника.

Морају бити предузете све потребне сигурносне мере и мере контроле да библиотека, њена збирка и посетиоци буду адекватно заштићени у случају било какве инцидентне ситуације условљене елементарним непогодама или људским фактором.

9. Повезивање и умрежавање

Библиотеке високошколских установа део су библиотечно-информационог система Србије и треба да буду укључене у систем узајамне каталогизације, Конзорцијум за обједињену набавку, мреже дигиталних репозиторија и друге националне и међународне програме и пројекте којима се библиотечке услуге подижу на виши ниво, примерен друштву знања и којим се промовише општа доступност информационих извора.

Библиотеке треба да имају и да редовно одржавају своју презентацију на интернету, са свим информацијама релевантним за кориснике, како би своје услуге могле да пружају и корисницима који студирају на даљину.

Запослени у библиотекама треба максимално да се укључе у професионалне активности на националном и међународном нивоу, како би били оспособљени за побољшавање библиотечких услуга и смањење трошкова пословања.

8. Фондови универзитетских и факултетских библиотека

Библиотечка грађа својим обимом и садржајем треба да омогући одвијање педагошког и истраживачког процеса на универзитету/факултету. Универзитетске библиотеке набављају референсну литературу из свих области људског знања, а факултетске, ужестручну литературу везану за предмете који се озучавају на матичном факултету.

Фондови универзитетских библиотека:

1. Фундаментални радови из свих подручја науке и уметности
2. Општи информациони извори (опште и специјалне енциклопедије и лексикони, библиографије, стручни речници и приручници)
3. Радови класика науке и књижевности
1. Домаћа и страна периодика
2. Уџбеници, обавезна и допунска литература везана за студије
3. Публикације са домаћих и страних универзитета, са симпозијума, магистарски и докторски радови са свих универзитета у Србији
4. Сви документи настали на матичном универзитету
5. Изворна документа

Фондови факултетских библиотека:

1. Информациони извори за научно подручје матичног факултета
2. Фундаментални специјална дела из области изучавања на матичном факултету
3. Домаћа и страна периодика из области изучавања
4. Уџбеници, обавезна и допунска литература везана за студије
5. Завршни радови са рањени на факултету
6. Изворни и полупубликовани документи настали на матичном факултету, стандарди, патенти, технички елаборати, истраживачки пројекти

Попуњавање и чување библиотечких фондова

Први у низу задатака високошколских библиотека је **континуирано и планирано** попуњавање фондова. Фонд треба да задовољи потребе две групе корисника: студената и наставника. Потребне студената усмерене су углавном на уџбеничку литературу у складу са наставним програмима, док се захтеви наставног особља односе на публикације о научно-истраживачким достигнућима, периодичку и референсну литературу. Библиотека кроз своје фондове треба да обједини обе функције универзитета: васпитно-образовну и истраживачку .

Број примерака грађе: истраживачка у само једном (само понекад више од 1) примерку, док се уџбеничка литература купује у више примерака. У многим библиотекама искључива је одговорност библиотекара да изврше селекцију грађе. То није препоручљиво (чак ни када су они предметни специјалисти), већ је пожељна сарадња са наставницима. Основни облик и садржину фонда диктира универзитет/факултет, а не библиотекар.

Дејвид Спилер, амерички теоретичар, дефинише 6 главних функција набавке на основу мотивације корисника:

1. Информативна мотивација – задовољава је фонд сачињен од материјала, семинара, истраживачких пројеката или програма активности;
2. Културна мотивација – потребна је општеобразовна литература (мада је она више саставни део фонда јавних библиотека);
3. Образовна мотивација – најпримернија је високошколским библиотекама, у којима набавка уџбеника заузима видно место;
4. Рекреативна мотивација – везана углавном за јавне библиотеке – одељења са популарном литературом;
5. Истраживачка мотивација – односи се на формирање фондова универзитетских и специјалних библиотека, фондови служе као подршка научно-истраживачком раду;
6. Архивска мотивација – примерена типу редовне набавке публикација од старне библиотекара, без обзира да ли постоји захтев корисника.

Величина фонда и универзитетске и факултетских библиотека зависи од броја уписаних студената. Адекватност фонда видљива је кроз поређење текуће годишње набавке са бројем корисника библиотеке. Наручивање периодике задаје више проблема и у процесу набавке часописа треба да буде и озбиљнија селекција. Селекција и књига и периодике је један од битнијих сегмената у раду библиотекара и због тога је неопходна сарадња библиотекара и наставника, а заједничко одлучивање треба да буде императив набавне политике, с обзиром да потребе њихових корисника нису јединствене.

Формирање депозита

Са једне стране имамо попуњавање библиотечких фондова, као један од важнијих задатака библиотеке, а са друге стране ревизију, на основу које се обавља отписивање књига из фонда библиотеке или њихово одлагање у депозит. Фонд треба да одговара потребама корисника и то укључује селекцију и одлагање у депозит. Постојеће збирке које се налазе у слободном приступу треба преиспитати и издвојити мало коришћене примерке. Одлучујућу улогу у томе има квантитативна анализа годишњег прилива и фреквенција коришћења литературе .

Разликује три категорије библиотечког материјала (према Ј. А. Уркхарт)– “високог, ниског и средњег степена искоришћености”. Рангирање књига према овим категоријама треба вршити сваке пете године, док је степен искоришћености периодике потребно преиспитивати на сваке три године. Међу књигама које се издвајају у депозит најчешће су присутни референсни приручници, уџбеници, застареле медицинске и техничке књиге, скраћена издања и публикације добијене на поклон, док се од часописа најчешће издвајају старија годишта због неактуелности информација. Лакше је одредити критеријум за отписивање периодике од критеријума за отписивање књига .

Традиционално схватање проблема у формирању депозитних збирки и избегавања одлагања публикација у њих огледа се у следећим ставовима:

- библиотечка збирка треба да остане недирнута, јер је сведочанство о развоју људске цивилизације;
- издавања публикација у депозит могу да врше само професионалци (библиотекари специјалисти са другим радним искуством) користећи се “здравим разумом” а не правилима;
- библиотека мора да поседује стабилан, уравнотежен фонд, који овим процесом не сме бити угрожен.

Савременији и позитивнији однос према депозитним колекцијама проистекао је из потребе да се подрже жеље корисника, стога одлагање у депозит:

- повећава циркулацију књига, јер се не формира мртви фонд, већ се задржавају само често коришћене и актуелне публикације;
- постиже се брзина претраживања фонда и услуживања корисника, што је у складу са савременим циљевима отварања библиотеке ка корисницима;
- библиотекари су дужни да воде рачуна о могућој будућој фреквенцији коришћења појединих публикација.

Основни критеријум на основу кога се доноси одлука о отпису је период током кога књига није позајмљивана. Застарели библиотечки материјал, као што су некорисне књиге, потиснута издања, непотпуни комплети, прекинуте серије неиндексираних часописа, сувишни дупликати, истрошени примерци, треба да буду континуирано отписивани, при чему се морају обављати консултације са наставницима.

Набавка треба да се обавља из утврђеног дохотка намењеног за континуирани процес замене застарелих наслова новим издањима, новим едисијама истрошених копија, новим копијама застарелих наслова, као и текућом издавачком продукцијом. На основу појединих теоријских разматрања и практичних искустава неких земаља, долази се до закључка о потреби оснивања депозита као спремишта за стручну литературу чије су информације превазиђене и која је мало, или нимало коришћена. Одлагање литературе у депозит је континуирано и пратећа је појава ревизије.

Музејски (депозитни) фондови

Музејска функција је пре свега одређење националних, али не и високошколских библиотека. Музејску функцију наглашавају депозитни фондови, чије нас име доводи у термилошку недоумицу, јер се депозитним фондовима и библиотекама називају истовремено:

- колекције мало коришћене литературе, за које са становишта корисника не постоје довољно оправдани разлози да се чувају у основном оштем фонду;
- колекције за чије се чување библиотеке опредељују због културолошког, научног, историјског значаја институције и појединца, аутора и издавача, предметне оријентације.

Прве колекције треба разликовати од музејских, специјалних колекција, које једна институција изграђује по сопственом опредељењу. Све универзитетске библиотеке треба да чувају, обрађују и дају на коришћење магистарске и докторске дисертације са територије своје матичности, и издања универзитета (ово се односи и на факултетске библиотеке, али усклађено са научном облашћу која се проучава на факултету). Међу музејским фондовима високошколских библиотека у иностранству чувају се и локалне, односно завичајне колекције (код нас се оне чувају у јавним библиотекама).

Обрада библиотечког материјала

Основни информациони елемент сваке библиотеке су њени каталози, који треба да пруже тачну слику стања у коме се фондови налазе.

Каталогизирати публикацију значи начинити извештај о свим библиографским детаљима – аутору, наслову, издању, пагинацији, издавачкој целини, месту издавања, издавачу и години издавања.

Класификовати публикацију значи одредити предмет/тему којим се бави и унети га на одговарајуће место у класификационом систему који библиотека користи. Предметна класификација укључује и избор одговарајуће предметне одреднице за предметни каталог.

Служба за обраду може бити организована на више начина, што зависи од броја запослених библиотекара. Дискутабилно је питање радне норме библиотекара - у току године један библиотекар треба да класификује и каталогизира између 1000 и 7000 публикација (најреалнија је цифра 3000).

Каталожки листићи су основ за формирање лисног каталога, који пружа правовремену информацију, јер је његово ажурирање једноставно, али је непрактичан због своје непрегледности, статичности и простора који заузима. Употребом рачунара омогућује се ефикасна централизована каталогизација, која је основни предуслов за формирање мреже библиотека, што даље води високој професионалности библиотекара, смањењу трошкова, повећању броја обрађених наслова, као и широј дистрибуцији публикација и информација.

Предности електронског каталога су:

- корисност – више је усмерен задовољавању потреба корисника, него поштовању библиографских принципа;
- доступност информација и ван библиотечке зграде;
- потпуност и ажурност – поседује текуће информације, које су доступне одмах;
- флексибилност – податке је могуће добити и у електронском и у штампаном облику;
- продуктивност – убрзава процесе каталогизације и класификације и на тај начин штеди време и библиотекар и кориснику;
- величина – варира од персоналних компјутера до великих система

Углавном све академске библиотеке поседују алфаветски каталог (азбучни или абецедни). Предметни и стручни каталози најчешће обухватају само делове фонда, мада су за кориснике кориснији. Са аутоматизацијом примена стандарда је достигла своју пуну сврсисходност, јер компјутерска обрада не дозвољава чак ни минимална одступања или мануелне интервенције. Унифицираност у примени правила за обраду библиотечког материјала унутар мреже библиотека један је од основних предуслова њихове успешне сарадње

9. Информациона делатност библиотеке

Под синтагмом “услуживање корисника” подразумева се издавање грађе, пружање информација о публикацијама и из публикација, образовање корисника о информационом апарату библиотеке, увођење у технику научног рада. У свим овим областима контакт библиотекара са корисницима је константан. Посебна пажња се обраћа и на однос библиотекара и наставника - коректна сарадња заснована на високој професионалности обезбеђује добру референсну службу, која је у стању да задовољи потребе свих корисника.

Референсно-библиотечка делатност не означава само процес одговарања на питања корисника, Улога референсног центра изражена је у процесу препознавања потреба корисника и у учешћу у селекцији литературе која треба да буде набављена за библиотеку. Селекција у данашњој експлозији информација постаје важно задужење сваког библиотекара.

Обука корисника је саставни део функционисања референсне службе библиотеке и треба да буде организована у високошколским библиотекама с обзиром на научно-истраживачки карактер студената и наставника. Студентима прве године информације о раду библиотеке су и најпотребније. Библиотекар их може пружити на више начина:

- предавањем о библиотеци одржаним у учионици;
- предавањем одржаним у самој библиотеци и обиласком библиотеке;

- филмским и видео-пројекцијама;
- упознавањем са штампаним водичем.

Поменути часови могу се уклапати у редован фонд наставе једног предмета, који је најближи библиотечно-информационој делатности, или могу бити самостални, а њихово похађање на добровољној основи. За студенте додипломског степена потребан је само уопштен увод о функционисању и коришћењу библиотеке, а за студенте постдипломског степена пожељна су детаљна упутства о библиотечким каталозима, класификационим схемама, референсним збиркама, методама коришћења секундарне и терцијарне литературе. Поред информација о библиотеци, студентима су потребне информације о литератури и из литературе, јер немају искуства при проналажењу, селекцији, анализи и вредновању информација.

Сарадња библиотекара и научних радника, подразумева континуирано обавештавање о објављеним достигнућима из једне области тј. текућа дисеминација информација:

- достављањем тзв. “текућих извештаја” у одређеним интервалима (месечним, тромесечним...);
- редовним праћењем текуће продукције монографских и серијских публикација и састављањем селективне библиографије;
- слањем копија значајних текстова.

Библиотеке се морају окренути корисницима више и активније него што су то чиниле у прошлости.

Библиографска истраживања

Академске библиотеке се издвајају као значајни чиниоци у достизању квалитета библиографских истраживачких пројеката. Пред академске библиотеке се постављају врло високи захтеви за библиографска истраживања, било да су тематска или персонална (библиографије наставника и сарадника факултета или универзитета), редовна текућа или изазвана (на захтев истраживача). У надлежности универзитетских и факултетских библиотека остају предметне и персоналне библиографије, као и библиографије одбрањених докторских и магистарских радова – све оне доприносе успостављању националне библиографије, али и формирању личне карте истраживача, научне области и високошколске установе.

10. Кадрови високошколских библиотека

Структура кадра у високошколским библиотекама директно је условљена структуром фондова и корисника. Обим, комплексност и различитост информација надрастали су временом, способности појединаца и фондове библиотека, а самим тим и схватања о библиотекарима као универзалним знацима или предметним специјалистима. И једни и други ујединили су се у покушајима да овладају вештинама коришћења телекомуникационе, компјутерске, репрографске опреме, по могућству боље од својих корисника и да понесу терет одговорности не само за одабирање и дистрибуирање информација, већ за обучавање корисника своје библиотеке да користе нове узајамне каталоге, базе података, електронске публикације.

Савремени библиотекари треба да:

- одговоре потребама и библиотеке и њеног окружења;
- да своје професионално опредељење осећају и као животну вокацију и као услужну делатност;
- да поштују традицију и да промене прихватају такмичарски, а не под принудом;
- да у свом раду примењују особине доброг компјутерског софтвера: процедуралност, интерактивност, кооперативност.

Од библиотекара се очекује:

- подршка и усмеравање индивидуалних напора корисника;

- помоћ у проналажењу одговарајуће публикације и информација;
- аналитичност у проблемским истраживањима;
- заинтересованост за степен адекватности и корисности пружене информације;
- предусретљивост и стрпљење;
- комуникативност и отвореност;
- истраживачку посвећеност;
- ширину и снажљивост базиране на искуству;
- флексибилност;
- одмереност и љубазност.

Високошколске библиотеке су институције чије особље настоји да задовољи наставне и научне потребе људи који раде или студирају на универзитету, да непрекидно сарађује са наставницима и истовремено да руководи фондовима за тако специјализовани круг корисника. За озбиљан научноистраживачки рад је битно да научници и истраживачи у право време добијају праве информације о научним открићима.

Од савременог библиотекара једне високошколске установе очекује се да пронађе најбоље изворе информација коришћењем бројних база података, референсних збирки и свих расположивих штампаних и електронских извора. Посебно је за универзитет важно да библиотека да свој допринос информационој писмености, способности да се максимално користе информационе технологије, а у овом процесу незаобилазна је улога библиотекара. Поред тога, библиотека мора да се развија и у складу са променама у наставном и научно-истраживачком процесу и да буде активан чинилац наставе и истраживања. Зато библиотечки радници морају редовно да се упознају са образовним програмом факултета, да стичу стручна знања и вештине из одређених области, као и техничке вештине за руковање новом рачунарском опремом и новим врстама информација јер су корисници ових библиотека све захтевнији у својим очекивањима.

Универзитетске библиотеке, осим своје основне улоге имају и обавезе координације набавке литературе (посебно иностране), стручног усавршавања радника, формирања централног каталога, успостављања међубиблиотечке сарадње (нарочито међу-библиотечке позајмице), формирања јединствених библиотечно-информационих система.

Високошколске библиотеке удружене су у Заједницу библиотека универзитета у Србији. Међу задацима којима се бави Заједница су и задаци који се односе на библиотечко особље: старање о статусу и условима рада библиотека и библиотечких кадрова; утврђивање јединствених критеријума за избор библиотечких кадрова; старање о стручном и перманентном образовању и усавршавању библиотечких кадрова; истицање позитивних примера рада библиотечких радника и у том циљу додељивање одговарајућих признања и награда за постигнуте резултате .

11. Високошколске библиотеке у Србији - историјат

11.1. Библиотека Лицеума Књажества сербског

Лицеј је основан 3. 10. 1838. године за време Милоша Обреновића као “највиши научни завод”. Са настанком Лицеја оформљена је и мала Лицејска библиотека, али она није законски регулисана све до 1844.

Библиотека Књажеског србског лицеума је званично основана почетком школске 1844/45, након доношења *Устројенија јавног училишног наставленија (Школског устојенија)*. Предвиђено је било да буде општег типа, за све науке које се на Лицеју изучавају, као и да њени корисници буду професори и ђаци Лицеја и Београдске

гимназије. *Устројенијем* је прописано и да библиотекар мора бити један од лицејских професора, и то деловодитељ који ће "Библиотеку чувати, у реду држати и за њу одговарати".

Формирање фонда

Поред већ раније набављених књига за приручну збирку, основ фонда је чинио по један обавезни примерак од сваке штампане књиге у Државној књигопечатњи и поклон домаћих и страних дародаваца, институција и појединаца.

Дародавци/утемељитељи ове библиотеке били су:

- **Јанко Шафарик** поклања 107 дела (189 свезака и 13 турских докумената)
- **Вукашин Радишић** 61 дело у 100 свезака,
- **Глигорије Возаровић** "једно собственем руком Доситеја писано дело рукописно", шест писама знаменитих Срба и један "живописниј образ",
- **Никола Лета**, београдски лецедеер, француску енциклопедију у 38 томова.
- **Ђура Милутиновић Црногорац** је одредио да се, након његове смрти, књиге које је сакупио "на обшту корист и ползу учеће се младежи србске употребе у библиотеци Лицеума Србског и за његов вечити спомен положе и чувају". Његова библиотека је имала 82 дела у 111 свезака, и то доста ретких књига, као и "сто комада различити, за садању историју Срба више мање важни писама и докумената".

Бројни дародавци из Србије и иностранства су и током 1845, а и каснијих година поклањали разноврсну књижну и архивску грађу, али и стари новац, уметничке слике, као и новчане прилоге. У *Сербским новинама* су повремено објављивана, уз речи захвалности ректора, као и имена тих приложника.

Поред обавезног примерка и поклона, трећи вид набавке, куповина, одвијала се по компликованој процедури. Лицејски Савет је морао, након избора жељених књига, списак дезидерата слати на одобрење Попечитељу просвештенија (министру просвете). По његовој сагласности, та литература се могла поручивати. О купљеним публикацијама нема много података.

Ректор Лицеја Исидор Стојановић шаље 4. јануара 1846. главној правитељственој контроли списак књига које се налазе у Библиотеци. Приложени списак је лепо и педантно вођен инвентар, који је израђивао Јанко Шафарик тадашњи професор, деловодитељ и библиотекар Лицеја. Уписивано је изнад сваке групе инвентарисаних публикација како су и када набављене, са годином, понегде и датумом приспећа. Највише је дариваних, па купљених за поклоњени новац, а најмањи број је купљених из буџета Лицеума.

С јесени 1844. Лицеј је био премештен у *кнежеску кућу*, односно у Конак кнегиње Љубице, а ту је основана и у једну малу просторију смештена и **Лицејска библиотека**.

Библиотекари

Устројенијем из 1844. је било наложено да се деловодитељ Лицеја стара и о Библиотеци, што значи да је Јанко Шафарик, који је био деловодитељ три школске године, и то 1844/45, 1845/46. и 1846/47, тада био и библиотекар. Наредне школске године 1847/48. је постао ректор Лицеја, а траг о његовом раду у Библиотеци је већ поменути инвентарни списак.

Вероватно је следећи библиотекар био Димитрије Матић. Он је био професор Лицеја од 1848. до 1851, па је у том периоду могао обављати и дужност библиотекара Лицејске библиотеке. Изгледа да се наредних година о Библиотеци нико није бринуо, све док за главног инспектора свих школа у Србији није, почетком 1853, постављен Платон Симоновић, који је одмах покренуо питање уређења и руковања Библиотеком.

Платон Симоновић је предложио Попечитељству просвештенија да се библиотека Лицеума преда његовом професору Алекси Вукомановићу, што је прихваћено. Такође је, на његов подстицај донето *Устројеније Књажеско-србског Лицеја* 1853. Поменути Закон о новом уређењу Лицеја, одређује да библиотекар мора да буде један од Лицејских професора и да га бира Совјет Лицејски.

Након смрти Вукомановића 1859, његов посао у Библиотеци наставља Никола Крстић. Он је био библиотекар Лицејске библиотеке од 1860. до одласка с Лицеја јула 1862. Крстић, нажалост, у свом педантно вођеном *Дневнику* ништа не бележи о раду у Библиотеци.

Следећи и последњи библиотекар Лицејске библиотеке био је Пантелија Панта Срећковић. То сазнајемо из годишњег инвентарног списка који он шаље надлежнима 28. фебруара 1863 (приновљене публикације од 26. фебруара 1862. до краја фебруара 1863).

Лицејска библиотека, којом никада није управљало лице задужено библиотечким пословима, била је на незавидном стручном нивоу, у скученом простору и са неадекватно смештеним фондом. Зато је Јосиф Панчић школске 1856/57. тражио да се извесне књиге изваде из општег фонда и да се „као ручна библиотека хране“ у јестествословном (природнословном) кабинету.

Када је Лицеј Кнежевине Србије по *Закону* од 24. септембра 1863. претворен у **Велику школу**, њени професори октобра 1863. предлажу Министарству просвете да се од Лицејске библиотеке задрже само стручна дела која би се поделила између три постојећа факултета - Филозофског, Правног и Техничког. Предлажу да се остала грађа уступи Народној библиотеци у Београду, али тако да буде смештена у посебним полицама, како би се, у случају потребе, могла одвојити.

11.2 Велика школа

Подаци о постојању библиотеке Велике школе (основана 1863. године) забележени су у *Уредби Велике школе* од 18. 4. 1897. године у оквиру *Општих наређења* (чл.2), где стоји да Великој школи припадају “зграде, баште, збирке, библиотека, лабораторије, намештај”, а њима се управља “по правилима за академијске заводе, библиотеке, фондове, дисциплину, која ће изградити Академски Савет и факултетски Савети”

Секретар Велике школе управљао је “**општом библиотеком** по прописима *Правила о школској библиотеци*”. **Посебним књижницама у институтима** Велике школе рукују управници института, придржавајући се, притом правила о уређењу опште библиотеке. Оваква организација (једна општа и више институтских библиотека) подсећа на данашње високошколске библиотеке.

Општа библиотека је постојала до 1901. године, када од ње настају семинарске и кабинетске библиотеке. Када је 1905. године Велика школа прерасла у Универзитет, библиотека је расформирана, а њен фонд је, према научним областима, подељен семинарима одговарајућих факултета. Највреднији део грађе припао је библиотеци Српског семинара.

Формирањем Универзитета 1905. године, Народна библиотека је преузела на себе и функцију Универзитетске библиотеке. Тако је остало све до 24. маја 1926, када је основана Универзитетска библиотека у Београду.

Библиотека Попечитељства просвештенија, Лицејска библиотека, Општа библиотека Велике школе и Народна библиотека у Београду не само да имају исти корен, већ и касније преплићу своје делатности и фондове.

11.3 Високошколске библиотеке пре Првог и између два светска рата

Прва “приручна” библиотека формирана је на Филозофском факултету при Српском семинару (семинар су чинила три одељења : Одељење за језик, Одељење за књижевност и Одељење за народну историју). 1919.

године ова заједничка библиотека је расформирана на три дела, за које се до 1936. године водио заједнички инвентар, када се почиње са вођењем засебних инвентара Поред Народне библиотеке ово је била најбогатија библиотека у Србији, са фондом од 30.000 књига.

Из библиотеке Српског семинара поникла је данашња Универзитетска библиотека у Београду. 1905. постојала три факултета: Филозофски, Правни и Технички, да би 1920. год. били основани Медицински, Пољопривредни и Православно богословски факултет. После Првог светског рата Српски семинар постаје центар за обнову семинарских и заводских библиотека захваљујући свом управнику, проф. Павлу Поповићу.

После рата библиотека прима поклоне из разних крајева света, а све књиге су обрађиване и чуване у семинарској библиотеци, да би касније део фонда био поклоњен новооснованој Универзитетској библиотеци. На челу са Павлом Поповићем оформљена је Комисија за оснивање Универзитетске библиотеке, коју су чинили још и професори Александар Белић и Веселин Чајкановић. Одлуком Филозофског факултета коју је потврдио Сенат Универзитета, 1921 је основана Универзитетска библиотека којој су привремено дате просторије на Филозофском факултету. Први управник је Урош Џонић.

Зграда Универзитетске библиотеке је саграђена средствима из задужбине Ендруа Карнегија (100.000 долара тј. 3.267.210 дин), која су поклоњени српској држави 1920. године и суме коју је држава даровала библиотеци (1.143.000 дин). Зграду су пројектовали професори Техничког факултета Никола Несторовић и Драгутин Ђорђевић 1921. год., а градња је завршена 1924.год. За читаоце, библиотеке је отворена 1926. год.

Ово је била прва библиотека општенаучног карактера код Срба, а грађа која се налазила у њој односила се на све дисциплине које су се изучавале на универзитету. 28. јуна 1930. год. обнародован је **Закон о универзитетима** и у њему се по први пут јавља одредба која се односи на универзитетску библиотеку. “Поред специјалних библиотека по заводима и семинарима, постоје при универзитетима и опште универзитетске библиотеке, чија ће се организација прописати **Законом о библиотекама**. Управник библиотеке мора имати факултетску спрему и има плату и све принадлежности ванредног професора универзитета, према годинама службе. Управника бира и предлаже Министру просвете Универзитетски сенат”.

1931. год. донета је **Општа уредба Универзитета**, у којој је истакнут и главни задатак универзитетске библиотеке (глава 8 члан 238) : “Главни је њен задатак да као самостална универзитетска установа помаже неговању науке у свим њеним гранама и правцима, а као народна (национална библиотека) да олакшава ширење вишег народног образовања и прикупља сваку књигу о народу и земљи”. Чланом 239 регулисан је начин управљања библиотеком, и предвиђено је да и управник и особље (библиотекари и асистенти) морају имати факултетско образовање. Библиотека је била под непосредним надзором Одбора библиотеке (по један представник сваког факултетског савета, са мандатом од годину дана) и врховним надзором Универзитетског сената. У предратној, као и у послератној Југославији библиотеке су често водили асистенти, и вођење библиотеке је било у опису њихових радних задатака.

1932. год. на Филозофском факултету постоје као семинари и научни заводи Библиографски институт и Централни каталог. Библиографски институт је основан 1920. год. у саставу Српског семинара, на иницијативу Павла Поповића. У њему су студенти под руководством наставника и асистената прикупљали грађу за израду *Српске Библиографије од 1867. до 1905.год*, која је требало да представља наставак библиографије Стојана Новаковића. Централни каталог је заједнички каталог за сва три одељења Српског семинара. Централни каталог постојао је и на Пољопривредно-шумарском факултету, који је имао своју Општу библиотеку. Поред опште, постојале су и ручне библиотеке појединих завода и кабинета, које су из својих фондова попуњавале главну библиотеку. У главној библиотеци израђиван је централни каталог грађе свих мањих библиотека.

Још у предратном периоду су постављени основи данашњој организацији: децентрализоване библиотеке, које обједињује централни каталог. Упоредни развој факултетских библиотека и универзитетске текао је континуирано, мада споро.

11.4 Високошколске библиотеке после Другог светског рата

Према извештају из 1945. год., за време Другог светског рата факултети, институти, библиотеке Београдског Универзитета претрпели су огромна разарања. Вредност уништених књига износила је преко милијарду динара. У ту суму нису урачунате извесне ретке, старе и вредне публикације и рукописи, јер њихову вредност није било могуће брзо проценити. У Универзитетској библиотеци уништено је 2028 наслова часописа и књига.

Штета је била ненадокнадива, а библиотеке семинара су своје фондове употпуњавале на основу поклона. У првим послератним годинама Универзитетска библиотека, која је мање страдала од Народне библиотеке, била је једина библиотека у Београду која је стварно вршила функције и обављала задатке и општенародне библиотеке, и пружала услуге свима којима је стручна и научна књига била потребна. После ослобођења, за управника Универзитетске библиотеке постављена је Милица Продановић, дотадашњи библиотекар.

Од маја 1946. год. библиотека носи име Светозара Марковића и усавршава своју организацију и пословање. Под њеним окриљем настало је и Друштво библиотекара Србије 1948. год., а потом је покренут и часопис *Библиотекар*. Формиран је јавни стручни каталог, успостављени су контакти са универзитетским и националним библиотекама у земљи и иностранству и почео је интензиван рад на размени и међубиблиотечкој позајмици публикација.

С временом, Универзитетска библиотека је радила на модернизацији и дигитализацији своје делатности и одлуком Универзитета 1987. године дефинисана је као центар информационог система Универзитета у Београду: формиран је електронски каталог, који је *online* доступан 24 сата дневно, а одмах по увођењу *world wide web*-а, Библиотека је својим члановима омогућила претраживања. Чак је и први домаћи библиотечки сајт на интернету урађен маја 1996. године у Универзитетској библиотеци.

Данас библиотека у свом магацију има преко 1.5 милиона библиотечких јединица и око 230000 записа у електронском каталогу. Библиотека издаје едицију *Легенде Београдског универзитета* и зборнике са округлих столова.

Свој рад организује кроз: Одељење за набавку књига, Одељење за обраду књига, Одељење за библиографску и издавачку делатност, Одељење за циркулацију књига, Одељење за серијске публикације, Одељење реткости, Одељење за народну књижевност, Одељење за информациону и рефералну делатност, Одељење за развој и матичну делатност.

Прве целовита дигитализована збирка обухватила је рукописе из заоставштине српске књижевнице Исидоре Секулић. Скенирани су стари ћирилски рукописи. Успостављен је дигиталног репозиторијума *Phaidra* (и у оквиру њега система *E-тезе* за похрањивање докторских дисертација).

Значајни су доприноси Библиотеке у међународним пројектима, посебно дигитализација старих српских новина у оквиру *Europeana Newspapers* пројекта (у оквиру кога је Библиотека доставила метаподатке за више од 400.000 дигитализованих новинских страница, што је прва и највећа у потпуности претражива дигитална колекција на ћириличком писму).

Фонд монографских публикација

До Другог светског рата фонд је растао на основу примљених легата, репарација из Немачке и откупом значајнијих библиотека научних и културних посленика, као и куповином уџбеника и приручника, достигао скоро

320.000 библиографских јединица. Најзначајнији раст фонда везује се за период од октобра 1944. до 1963. године када је Универзитетска библиотека добијала обавезни примерак свих публикација штампаних у Србији. У истом периоду започета је размена са бројним научним библиотекама у земљи и иностранству, а обезбеђен је био и стални прилив наменских средстава за набавку књига. Упркос опадању броја набављених публикација, крајем 2000. године фонд Библиотеке приближио се броју од милион и по свезака. Од 2001. до краја 2013. године набављено је 76.906 монографских публикација.

Фонд серијских публикација

Претежни део фонда серијских публикација набавља се разменом и поклоном. Од краја 2000. године Библиотека располаже лиценцом да преко [КоБСОН](#)-а за приступа и преузима текстове из преко 35.000 електронских часописа из свих научних области, чиме је њен фонд серијских публикација достигао ниво најбогатијих научних библиотека света.

Референсна збирка

Студентска читаоница Ендрју Карнеги

У Студентској читаоници „Ендрју Карнеги” Универзитетске библиотеке Светозар Марковић, најрепрезентативнијој просторији, смештена је велика референсна збирка енциклопедија и приручника који својим садржајем испуњавају сваку жељу за знањем студената из свих области научног истраживања. Књиге су у отвореном приступу и лако доступне. Уз допуњавање садржаја из године у годину, ова референсна збирка тренутно садржи преко 360 речника за 25 светских језика и 1250 приручника и енциклопедија. Књиге су подељене на 5 засебних целина: речнике, опште енциклопедије, природне науке, друштвене науке и хуманистичке науке.

Нова студентска читаоница

Референсна збирка у Новој читаоници је организована као засебна целина и доступна је корисницима за коришћење у читаоници, јер се не осуђује изван простора библиотеке. Фонд референсне збирке садржи енциклопедије (опште и специјалне), лексиконе, речнике, биографске речнике, атласе и друга капитална издања на нашем и страним језицима.

Професорска читаоница

Референсну збирку Професорске читаонице чине приручници намењени брзом добијању научних података. То су публикације које дају најосновније, кратке и јасне одговоре на питања корисника библиотеке. Налазе се у слободном приступу у полицама читаонице и корисници их слободно и самостално користе уз помоћ библиотекара. У саставу Референсне збирке налазе се најзначајнији наслови општих, националних и стручних енциклопедија, лексикона, приручника, биографских, језичких и стручних речника. Укупан фонд Референсне збирке Професорске читаонице чини 330 наслова са преко 2000 свезака. Део фонда Референсне збирке Професорске читаонице налази се на галерији изнад Студентске читаонице.

Б-фонд

Фонд је формиран 2014. године одабиром стручне литературе из дотадашњег фонда књига са истом тематиком, који се налазио у магацинском простору, са циљем да се првенствено направи избор у складу са наставним програмом на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду и на тај начин подигне ниво ефикасности у пружању подршке учењу и стручном усавршавању. Фонд се налази у новој читаоници на другом спрату, која је погодна за учење, писање семинарских, дипломских и постдипломских радова, одржавање презентација, предавања и слично. Публикације у фонду су у слободном приступу и могу се

користити и у читаоници и ван библиотеке. Смештај књига је према предметним одредницама, како би студентима и осталим корисницима омогућило лакше сналажење и одабир литературе. Посебан део фонда чини препоручена литература на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета.

12. Специјалне колекције у високошколским библиотекама

Специјалне колекције у фондовима факултетских и универзитетских библиотека потврда су утемељености библиотеке у сопствено окружење и привржености појединаца и институција који им своје збирке предају на чување и коришћење. Специјалне колекције су не само драгоцене извори за историјска и тематска изучавања, већ и потврда оснивања и израстања библиотека и угледа који ове институције имају у друштву. Прихватајући ове фондове, високошколске библиотеке се обавезују да их на адекватан начин чувају, обрађују и учине доступним корисницима.

Библиотеке-целине у Универзитетској библиотеци “Светозар Марковић”

Библиотека поседује 26 посебних библиотека, од којих је 7 купљено, 10 представљају поклон, а 8 су легати. За њихов смештај и коришћење библиотека мора да обезбеди посебне услове: издвојен магацински простор, самосталне инвентарске књиге, каталоге, читаонице. Милица Продановић, некадашњи управник Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, карактерише посебне библиотеке на следећи начин: „Оне су, у ствари, библиотеке у библиотеци“.

Свака од библиотека-целина које поседује УБ „Светозар Марковић“ носи сигнатурну ознаку, која се састоји од словних и нумеричких елемената, осим библиотеке Петра Будманија, која је прва доспела у фонд Универзитетске библиотеке и стога носи само словну сигнатуру. Свих 26 библиотека чувају се као „*corpus separatum*“ (посебно тело).

Ове посебне библиотеке могу се поделити на:

1. Библиотеке које се више не попуњавају текућом продукцијом;
2. Библиотеке чији се обим фонда проширује.

Уколико је одлучујући критеријум за процену легата карактер књижевног фонда, морају се узети у обзир следећи елементи: време настанка публикација које чине легат, тј. степен њихове старости; тематика оријентисаности збирке; одсликавање личности власника библиотеке на њен профилу. Према првом наведеном елементу издвајају се библиотеке Јоце Вујића, Гедеоно Дунђерског, Мирослава Премруа и др Рудолфа Сарделића.

Библиотека Јоце Вујића једна је од најбогатијих библиотека за проучавање српске националне и културне историје и књижевности, која одражава интересовање и патриотска осећања свог власника. Поклонио је око 10000 свесака различите грађе (4916 сигнатура), међу којима су и ретке публикације још из 16 века.

Библиотека др Гедеоно Дунђерског такође је значајна за проучавање српске историје, нације и културе, садржи преко 9000 свезака (4852 сигнатуре). Дунђерски је откупио ову библиотеку од Петра Стојадиновића, познатог библиофила и директора штампарије Застава у Новом Саду, и поклонио је Универзитетској библиотеци 1929. године.

Библиотека Мирослава Премруа, словеначког научника и библиофила, поклоњена је од стране Министарства спољних послова 1927. године. Садржи 1348 сигнатура од чега је велики број ретких издања из иностранства.

Посебна библиотека др Рудолфа Сарделића, правника и државног саветника, откупљена је 1955. године од његове удовице. Ова библиотека има 1771 библиографских јединица од којих су велики број стара и ретка

издања из области историје државе и права. Поједине библиотеке-целине су значајне јер пружају могућности за исцрпна истраживања неке области. Такве су библиотеке др Александра Белића, Војислава Јовановића, Радослава Перовића, Otto-а Karmin-а и др Heinrich-а Kristensen-а.

Библиотека др Александра Белића, универзитетског професора и вишегодишњег председника САНУ, значајна је као целина јер садржи богату грађу из области славистике (преко 12.000 књига). Такође, у фонд је укључено и око 2.000 сепарата, од којих многи носе и посвете аутора.

Библиотека Војислава Јовановића Марамбоа, универзитетског професора, начелника Историјског одељења Министарства иностраних послова и научног сарадника САНУ, обухвата дела из народне књижевности и о народној књижевности (око 5.000 јединица). Јовановић је Универзитетској библиотеци даровао и своју кућу у којој је, после обављене реконструкције објекта и инвентарисања и каталогизирања фонда његове библиотеке, прорадио Одељење за народну књижевност Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“.

Посебна библиотека Радослава Перовића, публицисте и научног радника, садржи књиге које се тематски односе на раднички покрет. Има отприлике 5.000 јединица.

Библиотека Otto-а Karmin-а, социолога, научног радника и професора универзитета у Женеви, садржи 1.019 библиографских јединица везаних за француску револуцију.

Посебна библиотека Петра Будманија, филолога, математичара, уредника Рјечника ЈАЗУ итд., са око 128 лингвистичких публикација, поклоњена 1925. године УБСМ. Крајем 20. века, остатак његове библиотеке поклатио је његово потомак композитор Херцигоња, и данас ова библиотека броји око 400 сигнатура.

Лична библиотека књижевника Бранимира Ћосића састоји се, углавном, од домаће и стране белетристике и књижевне критике, укупно 790 дела.

Белетристика је, такође, основ фонда посебне библиотеке Божицара Карађорђевића, уметника и путописца, која садржи 128 дела.

Библиотека Исидоре Секулић је легат и преузета је 1958. године. Садржи 2272 сигнатуре. Поред књижног фонда Универзитетска библиотека је наследила и збирку уметничких слика и личних предмета познате књижевнице, којима је опремљена њена меморијална соба.

Библиотека књижевника и филозофа Димитрија Митриновића такође је легат. Књиге из његове библиотеке су из области филозофије, етнологије, антропологије, оријенталне филологије и уметности, укупно 2.201 сигнатура у 2.800 свезака.

Део личне библиотеке Стојана Новаковића, једног од оснивача Народне странке, министра просвете, академика, филолога, књижевника и историчара, Универзитет је купило 1937. године (укупно 2.849 књига из области друштвених наука и историје) и поклатио УБСМ.

Поред поменутих посебних библиотека, од изузетне важности је и грађа која се чува у ризници УБСМ. У фонду ћирилских рукописа налази се 90 библиографских јединица, које припадају двома целинама, са сигнатурама *Рс* и *Ђор*. Сигнатуру *Рс* носе рукописне књиге које је Универзитетској библиотеци поклатио епископ битољски Јосиф Цвијовић, 1926 године. Најстарији међу њима је *Псалтир* писан на пергаменту у 13. веку. Сигнатуром *Ђор* обележена је 31 инвентарска јединица, коју чине 28 рукописних, две старе штампане књиге и један досије од 26 листова из разних старих рукописних књига. Ову колекцију је Универзитетској библиотеци уступио Семинар за историју југословенске књижевности. Збирка је носила назив *Ђор* због тога што су се библиотекар и кустос збирке Универзитетске библиотеке руководили исцрпним археографским описом професора Владимира Ћороћа, објављеним 1936. године у *Зборнику за историју Јужне Србије*.

Збирка рукописа на оријенталним језицима је богатија од ћирилске збирке, по броју примерака: састоји се од 360 инвентарских јединица. Ову збирку сачињавају, углавном, оригинална и мали број преведених дела, писаних турским, арапским и персијским језиком. Књиге су више световног, него црквеног карактера.

У трезору Универзитетске библиотеке чувају се и прве штампане књиге-инкунабуле. Библиотека поседује 13 инкунабула на страним језицима. Поред инкунабула библиотека чува књиге штампане на нашим језицима од 15. века до 1867. године, када је званично усвојен Вуков правопис. Значајно место у ризници заузимају и збирка домаће периодике из 18. и 19. века и збирка старих мапа и гравира.

У УБСМ чува се око 70.000 јединица које су окарактерисане као „културно добро од веће вредности“ и неопходно је да збирка буде под сталним надзором стручњака.

Библиотеке-целине Филолошког факултета Универзитета у Београду

Библиотеке-целине на Катедри за српску књижевност са јужнословенским књижевностима

Легат Павла Поповића, филолога, историчара књижевности, професора, академика и ректора Универзитета у Београду, броји 10.532 публикације. Павле Поповић, као добровољац у 1. светском рату, спасавао је разбацане и оштећене књиге из бомбардоване библиотеке Српског семинара Филозофског факултета. Сматрао је „да је једино пропала она књига која се чува у магацинима, а да је корисна свака она која иде у руке читалаца“. Своју библиотеку је завештао Српском семинару још 1939. године. На многим књигама забележене су посвете аутора, као и примедбе Павла Поповића. Посебну драгоценост ове библиотеке чине старе и ретке књиге из 16, 17 и 18. века. О легату Павла Поповића, као својини семинарске библиотеке за југословенске књижевности, сведоче две инвентарне књиге: у првој је на 500 страна пописано 5.000 књига, док су у другој, на 654 стране, евидентиране књиге до броја 10.532.

Легат Владана Недића, професора народне књижевности на УБ, броји 1.146 наслова монографских, серијских публикација и сепарата, од којих су 62 наслова периодика (часописа, листова и зборника), 38 фасцикли исечака из новина и 11 фасцикли са фотокопијама. Целокупни фонд се тематски односи на народно књижевно стваралаштво.

Поклон Ристе Одавића као лична библиотека песника и драмског писца и публицисте, садржи литературу друштвено-историјског карактера, а има и књижевних радова домаћих, немачких, руских и француских писаца. Већи део грађе је на француском језику.

Велибор Глигорић, који је, између осталог, био управник Народног и Југословенског драмског позоришта, поклатио је Катедри за југословенске књижевности 275 књига из области књижевне теорије и позоришне критике.

Део легата Аните Мезетове, оперске певачице је добила семинарска библиотека Одсека за југословенске књижевности. Дар се састоји од 82 књиге, а фонд чине монографске публикације, углавном из књижевности, објављене на словеначком језику.

У библиотеци Одсека за српску књижевност чува се 981 публикација из периода 16-19. века под посебним условима, с обзиром да предствљају драгоценост за културу српског народа. О њиховом постојању сведочи алфabetски каталог.

Библиотеке-целине Катедре за српски језик са јужнословенским језицима

У фонду библиотеке Катедре за српски језик са јужнословенским језицима налазе се 4 посебне библиотеке: Ватрослава Јагића, Љубе Стојановића, Живка Стефановића и Берислава Николића. Прве три библиотеке су поклон, док је библиотека Ватрослава Јагића која је купљена.

Ватрослав Јагић био је, између осталог, члан ЈАЗУ, члан Петроградске, Краковске и Чешке академије, дописни члан Бечке академије наука, Берлинске академије, Чешке академије и САНУ. По одласку у пензију био је веома сиромашан. Да не би „пао у дугове или трпео глад“, како пише у свом аутобиографском спису „Спомени мојега живота“, Јагић је своју библиотеку понудио чешком антиквару за 20.000 швајцарских франака, међутим сазнао је да чешка влада хоће да откупи његову библиотеку за Брнски универзитет на шта је рађе пристао. Захваљујући предузимљивости бившег чешког посланика у Београду, библиотека је припала ипак српској влади. Највећи део Јагићеве библиотеке је пренет у Београд. Одвајање од библиотеке му је тешко пало: „Ко може помислити што за учењака значи његова библиотека, тај ће лако разумети какав је то ударац за мене био што сам се растао са својом библиотеком“. Његова библиотека обухвата: средњовековну, народну књижевност, књижевност од ренесансе до рационализма, историју, компаративну филологију, компаративну митологију, компаративну историју, право, етнографску литературу, руску и српску књижевност. Значајно место у библиотеци заузимају часописи и сепарати.

Љуба Стојановић, успешан политичар и државник, завештао је своју библиотеку Одељењу за лингвистику Српског семинара тестаментом. Према засебној инвентарској књизи, библиотека садржи 2.974 инвентарског броја са 8.100 књига, часописа, брошура, сепарата. Већина периодичних публикација је из области књижевности и лингвистике. У циљу продубљивања сазнања о народној и средњовековној књижевности, у библиотеку су доспели и историјски прегледи и правна документација (око 400 примерака). Најобимнији део Стојановићеве библиотеке заузимају књижевна дела и лингвистичке студије. Значајна је и збирка граматика и речника страних језика.

Лична библиотека гимназијског професора Живка Стефановића састоји се од 1.664 наслова са 3.586 свезака. Мада већину фонда чини домаћа белетристика, постоји мањи број часописа на руском, пољском, чешком, енглеском и француском језику.

Поред ових, Одсеку је дарована и библиотека Берислава Николића од укупно 481 публикација.

Библиотеке-целине Катедре за славистику

Постоје три легата у библиотеци Катедре за славистику: професора Радована Лалића (дугогодишњи шеф катедре за источне и западне словенске књижевности УБ), Душанке Перовић (преводилац, слависта) и Ане Михаиловне-Мухине, (славист, професор УБ).

Најзначајнија и најобимнија у овој семинарској библиотеци је заоставштина професора Радована Лалића, која се састоји од 873 инвентарске јединице, до којих је 130 публикација на чешком језику, 4 на српском, 2 на немачком, 1 на француском, а све остале на руском језику.

Легат Ане Михаиловне-Мухине је по обиму скромнији: садржи 162 публикације и све се односе на изучавање руског језика.

Значајнији део фонда библиотеке Душанке Перовић чине публикације на пољском језику као и референсна збирка, која се састоји од 140 свезака енциклопедија и речника.

Библиотеке-целине Катедре за романистику

У овој библиотеци чува се део личне библиотеке Миодрага Ибровца (историчар књижевности, романист, академик и професор Универзитета у Београду). У питању је француски део његове библиотеке. Архивска грађа из Ибровчеве библиотеке, смештена је у Српску академију наука и уметности. У књизи инвентара је пописано укупно 2.310 примерака књига и часописа. Сакупљена литература углавном је из прве половине 20. века. Значајан део фонда сачињавају књижевно-теоретска и критичка остварења, а ту је и око 90 радова самог Миодрага Ибровца. Из области психологије и филозофије сакупљено је око 60 књига, уметност је заступљена са 30 наслова, док грађа чини само десети део Ибровчеве библиотеке.

Библиотеке-целине Катедре за оријенталистику

Власништво овог одсека је лична библиотека професора Фехима Барјактаревевића, који је 1926. године основао самосталну катедру за оријенталну филологију. Укупно има 3.389 јединица од којих је 339 свезака исте сигнатуре. Његова библиотека је тематски оријентисана на турску књижевност, јер је сматрао да је „ради бољег изучавања нашег језика, историје, фолклора и књижевности нужно систематско изучавање турског језика, књижевности и историје“. Библиотека садржи литературу на српском, енглеском, француском, руском, немачком, турском, италијанском и чешком језику.

13. Специјалне библиотеке - појам и дефиниције

Термин специјална библиотека користи се за означавање неколико појмова. Када се употреби назив “специјална библиотека” увек је реч о библиотеци нарочите врсте, која се по неким критеријумима разликује од библиотеке општег типа.

Асоцијација специјалних библиотека (*Association of Special Libraries and Information Bureau / ASLIB*) дефинише овај појам као: “Специјална библиотека се може дефинисати као одељење/објекат који је одговоран за аквизицију, индексирање и дистрибуцију бележеног знања које је директно у вези са радом специјализоване организације, или специјалне групе клијената.“

“Специјална библиотека је информациони објекат који треба да обезбеди приступ специјализираним информацијама које се налазе у њој, а намењене су потребама посебне врсте клијената” (Васерман, 1964)

“Прецизна дефиниција специјалног библиотекарства је један од нерешених проблема библиотекарства. Проблем је свакако у питању: шта је то у синтагми “специјално библиотекарство” специјално. Под “специјалним”, ако је реч о библиотеци подразумева се: информациони центар, информациона служба, архива, документациони центар, документационо-информациони центар, библиотека, и др. Ако је реч о особи која ради у библиотеци коју називамо “специјална” онда то може бити: информатичар-специјалиста, документалиста, менаџер информација, као и библиотекар.” (Кристиансон, 1986)

Не постоји јасна, прецизна и општеприхватљива дефиниција. Циљеви специјалне библиотеке, као и развој њене стратегије да би се постигли ти циљеви, одређени су циљевима и задацима матичне организације која је и основала библиотеку. Специјална библиотека је, у ствари, једно од одељења или јединица чији је рад усмерен на остварење општих циљева матичне организације. Примарни задатак једне специјалне библиотеке је да помогне у доношењу одлука које мора да донесе матична организација.

Величина, фондови и дистрибуција информација зависиће од потреба и финансијске моћи матичне организације. Структура фонда ће представљати интересе целе организације.

Специјална библиотека може да буде високо специјализована, или општа по свом садржају, а у зависности од природе матичне организације. У односу на матичну организацију могу бити у саставу: компанија, института, лабораторија, локалних и федералних владиних одељења, музеја и катедарских библиотека једног универзитета.

И у оквиру организација чији је циљ библиотечка делатност могу постојати одељења са специјалним фондовима. Ова врста библиотека се може наћи у оквиру универзитетских, или јавних библиотека у којима су оформљена одељења са специјализованим фондом из области једне науке.

Фонд може да буде структуриран према научној области коју покрива, према географском пореклу, према локацији докумената или клијената, према врсти службе која је њиме условљена у складу са захтевима својих клијената, што значи захтевима једне активне службе, као и захтевима којима се предвиђају будуће акције.

Главна разлика између специјалних библиотека и других типова библиотека (научних и јавних) је у њиховом односу према клијенту. У специјалној библиотеци се не чека пасивно на своје клијенте да дођу и траже потребну информацију, него врло често, прилази клијенту и пружа му информацију.

Једну библиотеку сматрамо специјалном:

1. Ако је њен књижни фонд специјализован у оквиру једне науке или струке;
2. Ако опслужује специјализоване клијенте;
3. Ако је њено особље завршило специјализирану обуку у посебној предметној области или методологији;
4. Ако пружа специјалне и обично појединачне, личне услуге;
5. Ако се библиотека налази у саставу матичне организације чији примарни интерес није пружање библиотечких услуга.

14. Хронологија развоја специјалних библиотека

Специјалне библиотеке имају дуг историјски развој. Има података да је неколико библиотека основано пре 1000 година (нпр. у Енглеској је једна основана 550. год.). У Холандији је неколико специјалних библиотека основано пре 1699. године. Неки историјски примери модерних специјалних библиотека укључују и библиотеке: Краљевског друштва у Лондону (1660), Библиотеку руске Академије наука у Санкт Петербургу (1714), *l'École nationale des ponts et chaussées* у Паризу (1747), Краљевског географског друштва у Лондону (1830). До средине 19. века у Европи се може набројати око 1000 специјалних библиотека, од којих се десетина налази у Енглеској.

Најстарије специјалне библиотеке тешко се могу разликовати од архивских складишта и других колекција намењених специфичним државним или трговачким потребама. Ако се погледа уназад, још од античких времена, клијенти са специфичним потребама (потребама за правним текстовима, религиозним рукописима, трговачким и комерцијалним подацима, инжењерским и архитектонским цртежима) прикупљају и бележе информације у различитим облицима. Известан број специјалних библиотека на које наилазимо у 20. веку датирају још од античког или средњовековног периода.

Међу првим у Сједињеним Америчким Државама помиње се *Pennsylvania Assembly Library*, основана 1745. Сматра се да су библиотеке историјских друштава биле претходница данашњих специјалних библиотека (у том смислу, Библиотека Немачког друштва у Пенсилванији (*German Society of Pennsylvania Library*) је прва специјална библиотека која је почела са радом 1764). 1764. отворена је и специјална библиотека Америчког филозофског друштва (*American Philosophical Society Library*). Из области медицине, природних наука и технике, на Харварду је отворена 1782. год. *Library of Medicine and Public Health*.

Северна Америка је 1850. год. имала 185 специјалних библиотека од којих се 25 налазило у Канади. Око једне шестине библиотека било је са фондовима из науке и технологије. Сматра се да су САД и Канада колевке

специјалних библиотека у контексту у којем се оне данас идентификују. Специјалне библиотеке се оснивају и у Немачкој, Холандији, Португалији, Мађарској и Швајцарској. Три четвртине су имале фондове из хуманистике, а остатак фондова био је из науке и технологије.

У току и после Другог светског рата отварају се библиотеке са фондовима из природних наука и технологије, фондом потребним владиним агенцијама, као и компанијама које су се оријентисале на научноистраживачки рад.

Данас, у развијеним информативним срединама све веће организације из свих области природних и друштвених наука имају специјалне библиотеке, или информативне центре.

Назив “информативни центар” уместо “специјална библиотека” прецизније и специфичније одражава послове овакве јединице, који се, у ствари, састоје у прибављању података потребних за свакодневни рад. 20-тих година прошлог века оснивају се бројне специјалне библиотеке у области финансија, библиотеке намењене социјалном осигурању, новинарству, и рекламно-индустријски-комерцијалне специјалне библиотеке. 30-тих година оснивају се библиотеке у музејима, као и библиотеке у оквиру социјалних наука. После 2. светског рата оснивају се библиотеке са фондом намењеним транспорту и географији, са развојем фармацеутске индустрије, радара и акустичких уређаја за откривање подморница и телевизије оснивају се специјалне библиотеке у тим областима. 50-тих година је уочено да специјализована предметна одељења у оквиру народних и универзитетских библиотека, у ствари, својим потенцијалом представљају специјалне библиотеке.

На самом почетку 20. века, 1909. год, оснива се Специјална асоцијација библиотека (*Special Library Association*). Асоцијација специјалних библиотека и информационог бироа - *ASLIB (Association of Special Libraries and Information Bureaux)* основана је у Британији 1924. Ове две асоцијације са одговарајућим удружењима из других држава и међународним организацијама учиниле су много на пољу специјалног библиотекарства, нарочито у вези са предметним одредницама, збирним листама периодике, применом нових комуникационих технологија и менаџер стратегија. Најважније је што су специјални библиотекарски преко ових асоцијација успоставили персоналне и институционалне мреже.

1963. објављен је *Directory of Special Libraries and Information Centers*; 1975. *Subject Directory of Special Libraries and Information Centers* за САД и Канаду; а 1983. *World Guide to Special Libraries* (до краја 80-тих убележено је 56.000 специјалних библиотека у свету). Библиотеке су рангиране према величини фондова.

Посматрајући историјски развој специјалног библиотекарства уочљиво је да основу за развој нису поставили библиотекарски, него је она постављена на захтев и као потреба специјализованих клијената.

Специјалне библиотеке су продукт последњих деценија 19. века, у доба развијене индустријализације, институционализације технологије и научно-истраживачког рада, формирања стручних друштава, као и оснивања специјализованих лабораторија и техничких института на универзитетима који су имали потребу за оснивањем сопствених библиотека са специфичним документационим фондом. Научноистраживачке библиотеке првих индустријских и трговачких фирми у доба тзв. индустријске револуције су у ствари претходнице данашњих специјалних библиотека.

Специјалне библиотеке у раном периоду развоја цивилизације – блиски исток

Истраживања историјског развоја специјалних библиотека у Асирији, Персији, Египту, Азији и Далеком истоку показују да се неки облици јављају већ у раном периоду развоја цивилизације.

Ако се изразите карактеристике данашњег специјалног библиотекарства (специјализован предметни фонд намењен специјализираним групама клијената) примени на колекцију глинених плочица прикупљених у Ниниви у Асурбанипаловој библиотеци, онда се таква колекција може сматрати првим фондом специјалне библиотеке.

Неархивски део Асурбанипалове колекције чинили су: писма, уговори, званична документа, документа о порезу – што би био посебан фонд специјалне библиотеке.

У Кини је пронађен први писани документ у Ан Јангу (1400.год.пне) и према том наводу три библиотеке се узимају као примери специјалних: библиотека будистичке скрипторије у храму Хеин у Кореји, библиотека храма Тоотх у Шри Ланки и библиотека Ват Сисакет у Лаосу

Јапанска дефиниција специјалне и специјализоване библиотеке укључује више типова библиотека. Поред народних, школских и универзитетских обухвата и библиотеке – истраживачке јединице прикључене универзитетима.

Назив специјална примењује се и када је реч о специјализованим клијентима, а не о специјализованом фонду докумената (војне библиотеке, библиотеке за следе, библиотеке у болницама). Под појам специјалне подразумевају се и школске библиотеке, као и ретке књиге, рукописи и архивска грађа.

15. Категоризација и карактеристике специјалних библиотека

Специјалне библиотеке могу се оснивати при:

- професионалним и трговачким асоцијацијама и друштвима;
- банкама, осигуравајућим друштвима, рекламним агенцијама, издавачким, новинарским и сличним агенцијама;
- богословским школама, црквама и религиозним организацијама;
- грађевинским, архитектонским и другим пројектним установама;
- историјским, генеолошким и другим сличним друштвима;
- индустријским и акционарским друштвима која се баве производњом добара и материјала;
- ученим друштвима;
- медицинским факултетима, болницама и медицинским друштвима;
- војним установама;
- музејима;
- музичким организацијама и друштвима;
- државним агенцијама федерације, државе, земље и градским нивоима;
- затворима;
- приватним и научним организацијама;
- правним факултетима, адвокатским фирмама, државним и локалним адвокатским коморама.

Назив “специјална” има различита значења и у одређеним периодима различито је приписиван различитим типовима библиотека или колекцијама:

1. све библиотеке које нису школске, универзитетске, народне или истраживачке;
2. специјалне поклоњене приватне колекције неких истакнутијих научника;
3. огранцима или одељењима јавних или универзитетских библиотека
4. у новије време користи се да би се њиме означило одељење које је, у ствари “информативни центар”

У књизи “Ко је ко у специјалним библиотекама”, специјална библиотека се дефинише као:

1. Библиотека, или информативни центар који подржава нека индивидуална корпорација, асоцијација, влада, или неко друго тело;
2. Специјализована колекција, или збирка унутар библиотеке за организацију и дистрибуцију информација; првенствено пружајући услуге специјалној клијентели кроз коришћење различитих медија и метода.

Специјализација је доказала своју ефективност као метод за производњу нових и корисних информација.

Са сваком новом генерацијом, научно истраживање и учење је постојало све специјалније и фрагментираније, не само на пољу науке и технологије, него и на свим пољима људског знања и искуства. Резултати научног рада објављују се у одговарајућем броју дистрибуционих канала, кроз које се преносе високо специфичне информације. Ти канали су: монографије, извештаји, чланци у периодици, и сл. Информације са високо специфичним темама и проблемима захтевају да се брзо објаве, а научници желе још пре објављивања нове информације да знају да оне постоје и желе да их добију што пре. Као одговор на такве захтеве – брз развој библиотека и информативних служби, као и агенција које имају задатак да идентификују, прикупе и дистрибуирају специфичну и тачну информацију и знање специјализованој групи клијената.

Књижни фонд, периодика и други библиотечки материјал је релативно уског обима, са нагласком на јединствену, специфичну предметну област, или групу везаних предмета, који су усмерени искључиво на постизање циљева и захтева матичне организације. Специјалне библиотеке се међусобно разликују по облику и величини (неке имају по неколико десетина хиљада јединица, а већи део има фонд до хиљаду, са свега једним запосленим).

Разлика у односу на друге типове библиотека је што обезбеђује информацију која је моментално, утилитарно применљива, као и да окупља клијенте и информације на најнефективнији могући начин у време, када је, као и на месту где је информација потребна – због тога је нагласак на информативној служби. Специјална библиотека прикупља, организује и подржава информативни материјал из научне области која припада раду матичне организације и који ће користити клијенти те матичне организације. Фонд садржи базичне, често коришћене информације, као и документациони материјал који ће бити потенцијално користан, како би клијенти могли да задовоље садашње и будуће потребе за информацијама.

У зависности од природе матичне организације, фонд се састоји од: монографија, брошура, превода, дисертација, периодике, новина, приручника, објава, годишњака, извештаја, архивског материјала, закључака, водича, истраживачких и лабораторијских бележака, патената, аудиовизуелног материјала, нота и партитура, клипинга, апстракта, мапа и схематских планова, магнетских трака, табела, фотокопија, компјутерског хардвера и софтвера. Величина колекције је подређена циљевима библиотеке, као и могућностима набавке документарног материјала из специфичне области. Колекција може да има трајну, или историјску вредност, или само литературу која је од тренутног значаја.

Одлучујући фактор у организацији фонда је потреба за брзим и ефикасним приступом документарној информацији. Као метод за организовање документарне грађе може да користи традиционална каталогизација и класификација, али се чешће ти системи модификују и адаптирају према специфичним потребама библиотеке. Специјалне библиотеке често сарађују једна са другом: у прикупљању одређеног типа материјала, укључујући микрофилмове и микрофишеве, оптичке дискове, међубиблиотечкој позајмици, каталогизацији, размени дупликата, централним каталозима, као и у набавци докумената. Веће библиотеке се често умрежавају.

Специјална библиотека оперативно се може дефинисати по њеним карактеристикама и њеним функцијама. Оперативне карактеристике су:

1. Величина – примарна карактеристика (већина су мале, у смислу простора, запослених и величине фонда)
2. Смештај – има специфичан положај унутар матичне организације
3. Материјални извори – извори финансијске подршке су различити, и финансирају се из средстава матичне организације а не из буџета
4. Књижни фонд – фонд је уско профилисан и усмерен на специфичну научну област
5. Клијенти – обично само запослени стручњаци у матичној организацији

Рад и успех библиотекара контролише неко ко није библиотекар и нема јасну идеју о томе шта је библиотека. Без обзира на тип, све библиотеке имају у принципу исте функције:

- прикупљају и организују потребна и корисна документа;
- обезбеђују приступ тим документима;
- пружају услуге својим клијентима на основу тих докумената, а према њиховим потребама за информацијама.

Функције специјалне библиотеке су под јаким утицајем матичне организације, као и места где се библиотека налази. Фондови су уско спецификовани, а такве су и функције у вези са коришћењем тих фондова. Све је у функцији и дефинисано је у складу са потребама матичне организације: организовање фондова, набавка, каталогизација и класификација, циркулација, чак и физички смештај. Све активности су усмерене на њену најважнију функцију – обезбеђивање информационих услуга матичној организацији

16. Стручно особље специјалне библиотеке

Шта је то специјални библиотекар и каква је његова улога?

Специјалиста у организовању литературе, нека врста “истраживачке меморије”, складиште извора информација које његова компанија или организација очекује да их истражи. Особље које ради у специјалној библиотеци мора бити вешто не само у свакодневној пракси и техници библиотекарства, него мора бити упућено и у предмет, односно научну област у којој је специјална библиотека.

Опште карактеристике професије:

- специјализована обука у некој области знања;
- орјентација на услужну делатност;
- елементи којима се једна професија разликује и може одвојити од друге.

Професионални статус специјалног библиотекара разликује се од професионалног статуса других библиотекара у најмање три карактеристике:

- фондом и својим клијетима;
- организацијом у којој специјални библиотекар раде;
- захтевом за дуализам професионалног знања: библиотекарства и научног подручја у коме специјални библиотекар евалуира одговарајућа документа.

Циљеви већине професионалних организација су:

- доношење стандарда да би се унапредило школовање кадрова, побољшао квалитет библиотечких служби, обезбедила радна снага, унапредио професионални статус;
- унапређење интернационалне, националне и регионалне сарадње;
- побољшање ефикасности рада.

Библиотекар специјалне библиотеке је експерт за документарне изворе које поседује његова библиотека, а садржане информације у тим изворима он користи у свакодневном послу. Он игра важну улогу у постизању циљева матичне организације

Главни послови које обавља библиотекар специјалне библиотеке су:

- припрема специфичне информације на захтев клијента матичне организације;
- прикупља податке о конкурентима;
- води евиденцију завршених научноистраживачких пројеката у другим организацијама како би се избегло непотребно удвостручавање;

- проверава и верификује чињенице из интерних и екстерних извештаја и публикација;
- гради базе података на основу записа из других организација да би омогућио приступ тим базама;
- истражује патенте и трговачку мрежу;
- процењује и упоређује информациони софтвер и изворе података пре њихове куповине;
- обучава особље да ефективно и што ефикасније користе онлајн базе података.

Уобичајени називи стручњака који раде у специјалним библиотекама су:

1. Специјални библиотекар – особа која поседује литературно познавање научне области коју покрива фонд његове библиотеке, која мора да организује и припреми тај фонд за његово коришћење, води библиотеку и стара се о њеном садржају, селектирајући књиге, документа и некњижни материјал којим попуњава фонд своје библиотеке, обезбеђујући информацију и међубиблиотечку позајмицу за потребе клијената;

2. Документалиста – запослен као консултант при научноистраживачком раду, бави се документацијом. Он је специјалиста у области информација који прикупља и дистрибуира знање, док се библиотекар бави техничким поступком фиксираних записа знања, старајући се да они буду доступни и да омогући њихово коришћење. Документалиста прикупља информације који се налазе у документима, упоредо са подацима из других извора, како би направио нове информативне компилације.

Разлика: специјални библиотекар је одговоран за приступ документима преко ауторског и каталога наслова (комплетираних са предметним одредницама) и који попуњава књижни фонд. Документалиста налази, синтетизује, секундарно обрађује, препакује и дистрибуира информације – он обавезно мора да познаје предметну област.

3. Стручњак за информације (information officer) – назив настао када су специјални библиотекар почели себе да називају стручњацима за информације како би унапредили свој положај и побољшали материјални статус. Стручњак за информације евалуирајући информације, постаје нови професионални библиотекар. Он синтетизује активности које излазе из оквира библиотекарства: преводи, припрема за штампу, публикује, врши статистичку анализу, истражује трговачку мрежу, стручне публикације и сл.

Називи за специјалног библиотекара које препоручује УНЕСКО:

1. научник за информације (information scientist) – ради више на захтеву, преради и проналажењу информација, него на садржаној информацији у документима.
2. документалиста – стручњак за информације и сви квалификовани који раде у документацији, и имају одговарајуће школовање. Не морају да обавезно имају диплому из предметног поља, али морају да имају универзитетску диплому из документационо-информативних наука.
3. библиотекар – персонал који је завршио образовање у библиотекарским школама.

Професионална оспособљеност захтева посебно знање специјалног библиотекара у проналажењу информационих извора, приступа информацијама, технологији, менаџменту и научном истраживању, као и могућност да користи то знање као основу за обезбеђење специјалних библотечких и служби информација.

Са професионалне стране библиотекар специјалне библиотеке:

1. Мора да поседује специфично знање у информационам изворима, укључујући и способност критичког процењивања, као и селектирање тих извора. Мора да познаје приручнике, текуће периодичне публикације и електронске изворе са специфичног научног подручја. Процењује и селектира кључне информационе изворе, штампане и електронске за потребе мањег научноистраживачког центра; контролише набавку и води набавну политику, селектирајући оне публикације које су релевантне и које ће позајмљивати његови клијенти.

2. Mora da poseduje specifično предметно знање које одговара радним циљевима његове матичне организације, односно клијентима. Посматра и контролише делокруг делатности своје организације, пратећи најважније часописе из предметне области и друге кључне изворе информација.
3. Развија и води погодну и прихватљиву информативну службу. Попуњава језгро библиотечког фонда. Анализира и синтетизује тражене информације. Саставља специјализоване тезаурусе и листе индексних термина за базе података.
4. Обавља инструкторску службу и пружа помоћ клијентима, држи курсеве запосленима – за претраживање информативних извора.
5. Процењује потребе за информацијама, пројектује и продаје информационе услуге и резултате тих услуга. Анализира свакодневне потребе помоћу упитника, интервјуа и сл. Резултате анализа путем извештаја упућује управи.
6. При свом раду користи одговарајућу технологију за проналажење, организовање и дисеминацију информација. Ствара on-line каталог својих фондова. У току је са савременом електронском продукцијом информација и планира начин њене дистрибуције.
7. Сачињава пословни план за библиотеку, приказује улогу и вредност библиотеке, као и њен допринос успеху матичне организације
8. Ствара базе података користећи извештаје, стручне приручнике, или изворне материјале који се користе за спровођење специјалних пројеката. Израђује презентацију за WWW и повезује home page са другим сајтовима на Интернету
9. Процењује резултате коришћења информација, прикупља податке који су потребни за процену, планирање и евалуацију. Учествоје у научно-истраживачким пројектима.
10. Стара се о сталном побољшању информативних служби у односу на потребе својих клијената.
11. Стални је члан и консултант тима за издавачку делатност.

Лична способност се испољава у низу вештина, понашању и корисности, обавља свој посао ефикасно, треба да буде добар комуникатор, са способношћу да се стално усавршава, да разуме потребе клијената и са њима сарађује, као и да се снађе у радним условима 21. века.

17. Окружење, приступ и финасирање специјалне библиотеке

Ефикасност специјалне библиотеке зависи од њене повезаности са другим службама, односно од њеног места у организационој схеми матичне организације. Уобичајене су две врсте организационе повезаности:

- библиотека може да буде једна од специјалних служби
- или једна од општих служби

Ако је једна од специјалних служби, онда је она једнака и у истом је положају са осталим специјалним службама, и обично је систематизацијом њено место предвиђено на крају организационе схеме. На библиотекара се гледа као на једног од стручњака, у могућности је да присуствује стручним састанцима и да је потпуно информисан о плановима и програмима матичне организације. Он обично успоставља чврсту сарадњу са стручним службама које га подржавају.

У лошијој је позицији библиотека која је једна од општих служби. Обично је у рангу са финансијском службом, набавном и службом општих послова. Организациона повезаност библиотеке је под директном контролом управе матичне организације. Библиотекар и библиотека су изоловани од нужног директног информационог комуницирања у оквиру матичне организације. Од библиотекара се захтева максимална ангажованост, посебна стручност и професионална компетентност на успостављању контаката са одељењима и стручњацима појединих одељења у њиховим захтевима за информацијама.

Приступ специјалној библиотеци

Неке специјалне библиотеке су намењене искључиво члановима своје матичне организације и потпуно су затворене за остале клијенте. Неке су приступачне јавности само утолико да библиотекар одговара на телефонске захтеве, или заказује састанке са клијентима који нису чланови матичне организације. У специјалним библиотекама које су у саставу музеја или историјских друштава циркулација информационог материјала је, обично, ограничена само на запослене. Приступ фонду библиотекар (обично један запослени на целу библиотеку) омогућава више пружањем постојећих података тј. информација, него услуживањем са монографијама, тј. текућим периодичним публикацијама. Важна је и повезаност са колегама из других библиотека, који су му често примарни извор информација.

Финансирање и буџет

Без обзира да ли је библиотека у саставу профитабилне или непрофитабилне организације, мерење ефективности, вредности и поузданости рада је једино средство за идентификовање њене вредности, као и њене слабости. Тачност прикупљених података у систему, оперативност система, укупни материјални трошкови система, уложени труд у формирање информативног система – све су то валидни показатељи да се оцени ефикасност библиотеке. Материјална средства која додељује матична организација, су признање вредности библиотеке, онако како то процени управа.

18. Управљање фондовима специјалне библиотеке

Набавна политика, селекција и пријем грађе

Књиге и периодика чине значајан део фонда већине специјалних библиотека. Улажу се значајна средства у њихову набавку, манипулацију, обраду и смештање. Селекција библиотечког материјала је под утицајем буџета, променљивих потреба клијената и формирања библиотечке мреже. Ови фактори су најзначајнији и селекција материјала за било који тип библиотеке мора да следи дефинисани план акције. Политиком селекције дефинисан је и циљ библиотеке и план акције.

Набавна политика неких библиотека је неформалне природе, чак и без писаног облика, и састоји се у томе да на захтеве својих клијената одговара набављеним публикацијама. Неке, своју набавну политику подређују моменталним и будућим интересима и потребама матичне организације, док друге имају формалну набавну политику која се састоји од изјава које су у вези са циљевима библиотеке, критеријумима за селекцију и ставовима према посебним категоријама библиотечкога фонда.

Оно што је најбитније – библиотека мора дефинисати набавну политику јер на тај начин утиче и на попуњавање фонда.

Појам “селекција” може имати најмање пет аспеката:

1. селекција библиотечког фонда за новоосновану библиотеку;
2. селекција новонабављених јединица за библиотеку која већ постоји;
3. селекција библиотечких јединица које ће се излучити из главног магацина у магацин где су књиге које се уопште не користе;
4. селекција оних јединица које ће се потпуно уклонити из магацина;
5. селекција оних наслова периодике на које се библиотека више не претплаћује.

Политика селекције библиотчког фонда са ових пет елемената се мора поштовати и обавезна је за библиотекарa специјалне библиотеке, с обзиром на то да он мора да има глобално мишљење о циљевима и функцијама своје библиотеке, као и о складишту документарног, бележеног знања.

Набавка је наредни процес након селекције. Начин набавке је исти као и за све остале библиотеке: куповина, поклон, замена и бесплатан примерак (за овај начин набавке библиотекар се обраћа издавачима са молбом да пошаље бесплатан примерак за оне клијенте који имају специфичан интерес за њу). Специфични облици бесплатних предметних публикација су:

- часописи – наслови који се шаљу директно појединим специјалистима из одређене научне области, које библиотека није наручила, али могу да се евидентирају у библиотеци;
- препринти радова и објављених закључака са конференција који се дају учесницима пре, за време или после конференције. Ови материјали не оптерећују буџет и могу се евидентирати;
- офпринти чланак из часописа врло често се добијају директно од аутора.

Важно је да се води стална и тачна евиденција за сваку набављену библиографску јединицу. Библиографски опис треба да је што детаљнији, као и опис извора из кога је добијена информација о тој јединици, особи или одељењу које је захтевало да се она набави, место где се јединица налази, име добављача, број под којим је набављена, и друге информације за које библиотекар сматра да ће бити корисне.

Извори информација и услуга

Посебна пажња обраћа се на службу претраживања информација. Специјална библиотека уместо да упућује клијенте на могуће изворе информација сама налази клијенту потребну информацију. Услуга често обухвата не само проналажење информација него и њено достављање подносиоцу захтева.

Слична служба је и служба текућег обавештавања, помоћу које библиотека обавештава клијенте о новој литератури која би им могла бити од потенцијалног интереса. Уобичајен назив за ову службу је селективна дисеминација информација (СДИ).

19. Референтне службе у специјалној библиотеци

Уопштено говорећи улога референтног особља и референтних служби је да информације ставе на располагање клијентима. Да би остварили овај циљ, библиотекарци нуде властиту услугу као одговор на захтев за информацијом, што се огледа у три основна облика:

1. проналажење информација, као одговор на постављена питања;
2. помоћ клијенту библиотеке да сам нађе информацију;
3. обука клијента како да користи библиотечке изворе и како да врши претраживања.

Од 60-тих година евидентно је:

1. са порастом фондова библиотекари, који раде у референтним одељењима, сматрају да треба обновити инструкторску функцију, тј. научити кориснике да врше претраживања
2. референтне службе захвата технолошка револуција, која се огледа у аутоматизацији референтних служби са библиографским базама података, увођењу on-line каталога, библиотечких мрежа и библиотечких система, као и на проналажење пуних текстова.

Циљ референтних служби је да олакша приступ информацији, а идеал референтне службе је да пружи одговор на свако постављено питање

Референтно особље користи све могуће изворе који му стоје на располагању, физичке и интелектуалне, како би се све више приближио постављеном идеалу. Стандардна, свакодневна стратегија једне референтне службе се огледа у превазилажењу граница властите библиотеке. Да би се добио одговор на постављено питање користе се све могуће службе и средства:

- библиотечка мрежа
- међубиблиотечка позајмица
- електронска пошта
- централни каталози
- on-line претраживања
- аутоматизовани библиотечки системи
- индексне и библиографске базе података итд.

Карактеристике и категорије референтне колекције

Књижни фонд референтне збирке је увек специфичан и у вези је са настојањима и циљевима матичне организације. Референтна збирка гради се да би:

- пружили одговоре на информативне захтеве клијената властите библиотеке;
- да се олакша приступ библиотечком фонду;
- да се омогући приступ изворима информација ако се не може дати одговор на постављено питање на основу документарних извора из властите библиотеке.

Библиотечкар је одговоран за структуру и попуњавање референтног фонда. Неки принципи морају бити заступљени у развојној политици референтне збирке:

1. *адекватност датог одговора* на постављено питање – фактор који се процењује искуством особља у референтној служби, зависи и од потреба клијената
2. *дубина одговора* – захтев који задовољава клијента кратком информацијом (одговори се налазе у енциклопедијама или годишњацима)
3. *интерни материјали матичне организације*
4. *врсте публикација* – алманаси, атласи, збирке математичких табела, речници, телефонски именици – пружају основне информације
5. *фреквенција коришћења* – нека документа стављају се у референтну збирку, да би била доступна и да би се спречила њихова циркулација ван библиотеке.

Структура фонда је веома разноврсна, а зависи и од типа библиотеке. Поред обавезних каталога, заступљене су библиографије и библиографски водичи, речници, именици, енциклопедије, приручници, индекси и абстракти, разни биографски извори, атласи, географски лексикони, брошуре, годишњаци и алманаси.

Периодика

Чланци у стручној и научној периодици имају непроцењиву вредност за књижни фонд у специјалној библиотеци:

- Чланци у периодици садрже најновије објављене информације
- Периодика садржи информације, често много детаљније него што се она може наћи у другим изворима
- Периодика је примарно средство за комуницирање научника на свим пољима људског сазнања

Свака специјална библиотека развија и попуњава своју колекцију периодике. Важан чинилац у библиотеци је добро селектиран фонд часописа јер се њиме обезбеђује приступ важним информацијама.

Библиотеке се обично претплаћују на комерцијално израђене индексе периодике било у штампаном било у електронском формату доступни on-line, или у оба. Штампани индекси периодике дају попис чланака из селектираног броја наслова према предмету, а често и према аутору.

20. Клијенти специјалних библиотека и текуће обавештавање

Већина специјалних библиотека има дефинисану групу или групе клијената, чије су потребе и интереси за информацијама добро познати и који се могу специфично и индивидуално задовољити. Веома је важно да библиотекар познаје захтеве за информацијама не само садашњих већ и потенцијалних клијената.

Библиотекар мора да познаје делокруг делатности матичне организације. Познавање делокруга рада матичне организације, дубина знања корисника, њихове радне функције, предметни интереси и постојећи извори информација – први и основни кораци који омогућавају да се организује корисна служба дисеминације информација за сваког члана матичне организације.

Служба за информисање мора да буде динамична, непрекидно подложна еволуирању, адаптабилна на промене унутар организације - то јој омогућује да има добру комуникацију са свим клијентима у свим ситуацијама. Клијенти унутар једне организације су различитих профила, на различитим радним местима, са различитим могућностима приступа информацијама.

Службу текућег обавештавања организује и спроводи особље као део својих услуга. Особље треба да буде приступачно, да му је у интересу да селектирана и прослеђена информација клијенту добро дође у његовом свакодневном послу. Ако информација није дата на време она је безвредна. Количина информација мора да буде толика да он може лако да је усвоји, и да се селекција врши тако да клијент прима важне, а не периферне информације (квалитет а не квантитет).

Служба дисеминације информација може се обављати преко:

- копије чланака из часописа;
- пописа чланака из часописа;
- билтена;
- билтена апстракта, односно сажетака чланака из часописа;
- списка приновљених часописа који садрже нове изворе информација;
- билтена који садрже патенте и стандарде;
- прилагођене информације за појединце – селективна дисеминација информација;
- службе исечака из новина (клипинг)
- билтена података о специфичним догађајима од заједничког интереса;
- писаних извештаја и резимираних информација;
- испорука чланака из електронских часописа;
- истраживања информација и достављање информација клијенту.